

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՅՈՒՍԷՓՅԻ ԱԶԳԱՏՈՂՄ

ԵՒ

ՏԱՐՐՐԻՆԱԿ ԱԻԱԶԱԿ

Ա Բ Ր Ի Ե Օ Մ

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅ ԳԻՒՂԵՐՈՒ ՄԷԶ

1795—1840

Ս. ՀԱՅԿՈՒՆԻ

№ 0 *

Վ. Ա. Ղ. Ա. Ր. Շ. Ա. Պ. Ա. Տ.

Մայր Աթոռոյ Մրբոյ Էջմիածնի

1905

891.99
2-26

19 NOV 2011

ՅՈՒՍԷՓՑԻ ԱԶԳԱՏՈՀՄ

82

891.99
Հ-26
պր.

ԵԻ

ՏԱՐՕՐԻՆԱԿ ԱԻԱԶԱԿ

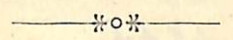
Ա Բ Ր Ի Ե Օ Մ

ՏՐԱՊԵԶՈՆԻ ՀԱՅ ԳԻՒՂԵՐՈՒ ՄԷՋ

1795—1840

Ս. ՀԱՅԿՈՒՆԻ

Վ Ա Ղ Ա Ր Շ Ա Պ Ա Տ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի

1905

06 JUN 2013

37932

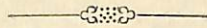
Дозволено Цензурою, 8 Июня 1905 г. г. Тифлисъ.

1368
41

Այս իրական անցքի գրուածքը, որպէս եւ ուրիշ շատ մը գրուածներ ունիւմ, զորս զրի առած էի 1867—1890. այդ ժամանակ գաղափարներով շատ թերի լինելով չեմ կարողացած կարեւոր կէտերու վրայ ուշ դարձնել. ներկայ գրուածս երկար ժամանակ պահած էի, որպէս զի մի օր թերիներն ուղղեմ: սակայն ընդ միշտ պատահելով դժբաղդ դէպքերու, այդ իսկ պատճառաւ՝ աղքատութեան եւ թափառական կեանքի անողորմ ծիրաններուն մատնուած լինելով իղձերս մեծ մասամբ անկատար մնացած են, որպէս սոյն «Աքրահամն», որ տեղացիք «Արրիեօմ» կանուանեն եւ նորա ուրիշ գործերը հաճութեամբ ու տհաճութեամբ կը պատմեն:

Տրապիզոնի հայ գիւղացու չարքաշ կեանքը ուրիշ հատորով սկսուած է լոյս տեսնել:

Մ Ա. Լ Ա. Գ Ի Ի Ղ 1)

Տրապիզոնէ 7-8 ժամ յարևմուտս ընդ ծովեայ
կը գտնուի Փլաթանայ կոչուած գիւղաքաղաքն,
որ ունի բնական նաւահանգիստ, ուր կապաս-
տանին փոթորկի ժամանակ առ հասարակ ամեն
կարգի նաւերը: Փլաթանայէն 2¹⁾/₂—3 ժամ բարձր
ի հարաւ ձորահովտի մը երկու կողերու գաղաթ-
ներու վրայ (արևելեան և արևմտեան) կը տես-
նուին միջակ աստիճանի լեռներ ու բլուրներ,
որ սիրունատես անտառներով պծնուած են:

Հինաւուրց այս անտառները ձորի երկու
կողերն ու ողերը, նաև գաղաթներու վրայ դըռ-
նուած բլուրներն և լեռներն այնպիսի խիտ առ
խիտ պատած են, որ կարծես ձորէն մինչև գա-
ղաթը մի դմայլելի ծառ լինի, ճիւղերն տակաւ
առ տակաւ ամփոփելով գաղաթը կազմած,
նաև մեծ և փոքր բլուրներ այս այն կողմ
տարածած:

Իսկ մօտէն դիտողը կը տեսնէ բնութեան
հրաշալի տեսարանը—անտառային բոյսերն, որ

1) Այս գիւղը 1858—59 թ. գնացած եմ:

բազմաթիւ տեսակներու բաժանուած՝ իւրաքանչիւր վայր մի մի տեսակը գրաւած, քիչ անդին ևս մի ուրիշ տեսակ իրար փարած կը հովանաւորեն զիրար. մի ուրիշ վայր ալ ամեն տեսակ խառն ի խուռն գրկից դարձած՝ նոյն վայրը գոյնզգոյն զարդարած են. — Վերջնոյս տեսարանը ըզմայլելի է. աժրի ծառեր յաղթանդամ և ուղիղ բնով ուղղուած են յերկինս ու իրենց հաստ ճիւղերը տարածած են իրենց շուրջը կը հովանաւորեն ցածր գտնուած թեղի, մանի, հացի, լոբի, բալլենի, խոզկաղնի, կաթնտերեպի, ծուաղնի, մաշմուրքի, կաղնի, ըղրի, լաշի և լն. և լն. ծառերն ու թփերը:

Այս անտառի թագաւոր աժրին ուղղաձիգ՝ սիգապանծ կանգնած՝ իր արագ աճումով յերկինս բարձրանալու միջոցին ստորին ճիւղերը գետին կը թափէ, կարծես կամաւ տեղի կուտայ իր հովանուն տակ աճող ծառերուն:

Տեսարանը քաղցր է ամառ ժամանակ. մեղմ քամին ամբողջ անտառիս մէջ կը յառաջացնէ ալիքներ, որ տեսնողն կանաչ ծով մը կը կարծէ:

Ձմեռ ժամանակ այս տեսարանը այլ կերպ կը փոխուի. դու պիտի կարծես թէ տերևաթափ ծառեր, մերկ լեռներ ու խորտ ու բորդ ժայռեր, անշնորհք ձորեր ու ծմակներ պիտի նշմարես. — Ի՞նչ, ձմեռն ևս ունի իր գեղեցկութիւնը. այն հսկայ ու միջակ ծառերն, որ տերևաթափ լինելով մերկացած ձեան խաւերով պատած,

բայց ներքեւ գտնուած կը ընին, ծուաղնին, դաբնին, բացդառլին, լաշին և լն. իրենց լայն ու մեծ տերևներուն աւելի կանանչութիւն և կենդանութիւն տուած կը շողշողան, ի հանդէս կգան գիտողին խայտախարիւ ձեան խաւի հետ:

Այս անտառն որ հիանալի կերևի, գնամ, մէջը թափանցեմ. մերձենամ այս կամ այն տեսարանին, ի մօտուտ դիտեմ, աւելի քաղցր հաճոյք ստանամ կասես, բայց ո՞ր. կարելի չէ առանց առաջնորդի մի քայլ անգամ առնել. դարերով այդ վայրին տիրացած ու գրաւած մեծ ու փոքր ծառերն ու թփեր, փշեր ու ցախեր մի դատարկ վայր չեն թողած. գետնի երեսը, օդի մէջ, ամեն ծակ ու ծուկ ծեփած են. Ձիմպիլանկա փուշն¹⁾, որ մատի հաստութիւն ունի՝ միաձև հաստութեամբ թուփէ ի թուփ, ծառէ ի ծառ անցած է. մէկ մասը գետնի վրայ բուլք կազմած, հարիւրաւորներ ու հազարաւորներ իրար խառնուած անթափանցելի դարձուցած են այս անտառը և ոչ իսկ օձ կարող է սողալ ազատ: Կարծես թիկնապահներ եղած լինին ծառերուն պահպանելու անտառը փչացնող մարդէ ու անասունէ:

Չորահովտիս ձախ կողին վրայ մի փոքր զանաւայր տեղ բռնած է Մալա գիւղը, ուր տներն

1) Սորա վրայի փշերը նօսը են, սակայն մեծ են մասուրի փշէն և շատ կարծր ինչպէս բունը:

մի կարգի վրայ շինուած են, ամեն մի տուն իրարմէ 1—2 հազարամէթր հեռի¹⁾։ Այս ի հիւսիս յարևելս հակուած գիւղի մերձ, հանդէպը ևս կայ քանի տնուոր հայեր—փոքր Մալա կոչուած։

Այս երկու գիւղերը մի փոքրիկ ձորակ կը բաժանէ, մեծ և փոքր Մալաներու տներն ձորակի մօտէն կսկսին. տակաւ առ տակաւ կը հեռանան որպէս եռանկեան վրայ շարուած լինէին։

Մօտ 100 տնէ բաղկացած այս երկու թաղերու հայեր ո՞ր դարու մէջ այստեղ հաստատուած են, դժուար է ասել. միայն այսչափ գիտեմ, որ Մալայի հայեր բոլորովին տարբեր հընչում ունին—կոկորդային ինչպէս արաբերէնը. մինչդեռ միւս գիւղացիները մեծաւ մասամբ Համշէնցի և Սևգետացի²⁾ դաղթականներ կը համարեն զիրենք, հնչումը ևս մօտ է եգերացաց հնչման։

2.

Մ Ա . Լ Ա Յ Ի Ն Ե Ր

Աւանդութեամբ գիտենք որ երկու դար առաջ այդտեղ հայեր կային. իմ պապու հայրն (Ղազար) Մալայէն Տրապիզոն եկած՝ հացադործ եղած է. ապա Ձեֆուող գիւղն եկած, ամուսնա-

1) Այս գիւղի տներն իրարու մօտ են. ուրիշ հայաբնակ գիւղեր շատ քիչ կը պատահի այսպէս։

2) Սև գետացիներու վրայ կը խօսի առանձին։

ցած է. նոյնպէս շատ մը ընտանիքներ Տրապիզոն հաստատուած են անորոշ ժամանակի մէջ։

Մալան Տրապիզոնի հայ գիւղերու արևմտեան կողմը կը գտնուի, հեռու է թէ քաղաքէն և թէ հայ գիւղերէն. միայն արևելեան կողմը 4—5 ժամ հեռաւորութեան վրայ կայ Արղալիա հայ գիւղը, այս երկուքին մէջ եղած լեռնաշղթան ու խիտ անտառներն յարաբերութենէ խզած են և կամ հին ժամանակները չէին գիտեր թէ այդ տեղերն հայեր կը բնակին։ Մինչդեռ շատ մը գիւղեր 2—3 ժամ իրարմէ հեռի՝ սակայն քիչ շատ յարաբերութեան մէջ էին, իրար հետ ինամութեան կապ ունէին. իսկ Մալացիք զրկուած լինելով յարաբերութենէ, թերևս գորահամար տակաւ առ տակաւ հնչման ձևը փոխած են, կամ հինաւորց հնչումը պահած են. միւս գիւղացիներն ենթարկուած են չըջապատող մահմետական լազերու ազդեցութեան։

Աւանդութեամբ գիտենք, որ երկու դար առաջ այդտեղ հայեր կային, թերևս Սև գետի արևմտալի անցքէն յետոյ այդտեղ ապաստան դատած. առ ահի կղզիացած էին, որ ու է ենիչէրիի բարբարոսութենէ ազատ մնան։

Չորս-հինգ սերունդ գիտենք, որ ազատ ապրած, ազատ ոգ շնչած՝ անտառի խիտ առատ պտուղով ու որսի մտով սնած այս ժողովուրդը պիտի արիանար, ուժեղ ու սրտոտ սերունդ պիտի արտադրէր, ինչպէս այսօր իսկ կը տեսնուի։

Մալացիք 1730—60 թուականներուն բո-
լորովին ապահով կեանք վարած են շնորհիւ իրենց
կտրիճ երիտասարդներու և խոհեմ կառավա-
րիչներու: Իրենց տան շուրջը գտնուած խիտ
անտառները տակաւ առ տակաւ արմատախիչ
անելով փոքրիկ արտօրայք կաղմած բահով ու
փետատով լաղուտ կը սերմանէին, հաց կը պատ-
րաստէին այդ լաղուտէն:

Կաղինը, որ Տրապիզոնի արևելեան հայ
գիւղացիներու գլխաւոր ապրուստի միջոցն էր,
Մալայի մէջ այսօր իսկ չկար. միայն կարգ մի
պտղատու ծառեր, այն ևս շատ քիչ. վասն զի
հետզհետէ թափանցելի դարձած անտառէն կը
հոգային ամեն պտղեղէն:

Ամեն տուն փեթակ ու կով ունէր, նաև
ոմանք ոչխար:

Իւզը, պանիրը, մածունը, սերը, կարագը
առատ էր, նաև մեղրը. բացի փեթակի մեղրէն
անտառին խորը ծառներու խուռչներու մէջ շատ
առատ կը գտնէին վայրենի մեղր, որ աւելի
քաղցր էր և համեղ քան փեթակի մեղրը:

Սյրեր տան ամեն պիտոյքը հոգալով հան-
դերձ բուրդ կը մանէին, իսկ կանայք ևս կա-
նեփ, զորս կանայք ներքին և արտաքին շորեր
պատրաստելու համար կը գործէին:

Իրենց փոքրիկ, սիրուն, վճիտ ջրով լի ձո-
րակներու մէջ առատ է կարմրախայտ, մանր խիստ
համեղ ձուկը, որ այս տողերը գրողը կերած է:

Ամեն մարդ իր չախմախաւոր հրացանը ու-
նէր. իւրաքանչիւր հրացան, որ կոչտ ու մեծ
էր, մօտ 10 օխա կը կշռէր. վառօդի ամանը, որ
փայտէ կոփուած էր սրտի ձևով, մի օխա վառօդ
կը պարունակէր. նաև իւրաքանչիւրն ունէր զա-
րաղուլախ կոչուած 1¹/₂—2 արշին երկարութիւն
ունեցող դանակն նոյնպէս և ատրճանակ մը:

Որսը, ասացինք, սովորական արհեստ էր.
Թռչուն սպաննել մեղք էր, չորքոտանի վայրենի
կենդանիներ ու գազաններ շարունակ կսպան-
նէին, եղնիկի ու վայրենի ոչխարի միսը կու-
տէին, մորթը եկեղեցւոյ մէջ կը փռէին, որ վը-
րան աղօթեն. խոզի միսը կուտէին, մորթին տը-
րելս կը շինէին: Գայլ, արջ, աղուէսի միայն
մորթը կը հանէին, տան մէջ իբրև փոց կը
գործածէին, կամ ցած աթոռներու վրայ կը
հաստատէին նստելու համար:

Գիւղի հիւսիսը 1¹/₂ ժամ հեռաւորութեան
վրայ ունէին մի եկեղեցի, ուր կերթային առ
հասարակ ամբողջ ընտանեաց մեծ մասը միայն
կիւրակէ և տօն օրերը, այս մարդիկ զինուած և
կէս աւուր ուտելիքի պաշարն ևս խոյտախարիւ
չանթայի մէջ զետեղած՝ իւրաքանչիւր ընտանիք
հետը պիտի ունենար:

Ջերմ կրօնասէր և աղօթասէր էին, առա-
ւօտ և երեկոյն և հանգստեան ժամուն, հացէ
առաջ և ուտելէ վերջ աղօթքը սովորական էր,
ամեն գործի ձեռնարկելուն և ճանապարհ դնա-

լուն Աստուծոյ յաջողութիւնը խնդրել պարտաւորութիւն էր. շաբաթ երեկոյներն ամեն տան մէջ խնկարկուծիւն պիտի լինէր՝ իւրաքանչիւր անգամ ձեռքով խնկի ծուխն իր կողմ քաշելով երէք անգամ երեսը կը խաչակնքէր. առաւօտ երեսը յարեելս դարձած պիտի լուար, խաչակնքէր ու «Հայր մեր» ասէր. նոյնպէս անկողնոյ մէջ նստած «Հայր մեր» պիտի ասէր ու պառկէր:

3.

ՄԵԾ ՅՈՒՍԷՓ ՊԱՊ

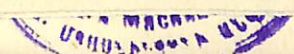
Այս ժողովուրդը, որ ապրուստի միջոցը գիւրացուցած՝ ազատ օդ կը շնչէր, ու է բռնաւորի երես չէր տեսած. այր, կին, ալևոր ու պառաւ, երիտասարդ ու պատանի, անհոգ ու զուարճալի կեանք կը վարէին, անհոգ աշխարհային ցաւերէ:

Այս գիւղի մէջ հարիւր տասն և հինգ տարեկան մի ծերունի կար. նա յաղթանդամ, թէև մաղ ու մօրուս սպիտակացած, սակայն առողջ և առօղջ էր ամեն անդամներով: Նա՛ կերևի ժամանակին լսած էր Սև դետի անցքը—կոտորածը, բայց ուրիշներու չէր պատմեր: Երկար ժամանակ նա Մալայի կառավարիչ եղած էր. կառավարչութեան միջոցին ոչ սքի թոյլ չէր տար

քաղաք գնալու, մի գուցէ իրենց գիւղը յայտնուի, արտաքին ու է վտանգ սպառնայ այս գիւղին, որք կառավարութեան տուրք ինչ է չէին գիտեր:

Մեծ Յուսէփ պապի հոգը և ուշը աւելի իր տան վրայ էր. գիւղին մէջ ամենէ հարուստն էր և բարեկեցիկ կեանք կը վարէր, ունէր բազմաթիւ հօտեր ու նախիր, բազմաթիւ որդիք, թոռներ ու թոռնորդիներ: Նա, կասեն, ունէր 500 փեթակ. գիւղի ջրաղացն ու կանեփ և շալ ծեծելու կօբալն ևս իրեն էին: Նորա մի որդին ամեն օր ջրաղաց կերթար տան համար ալիւր պատրաստելու, միւս մի թոռն ամեն օր իշով վառելափայտ կը կրէր տուն. մին նախիրի հետ կերթար, երկուսը հօտի հետ. մին այծերը, մի ուրիշը հորթերը, մէկը փեթակներու վրայ կը հսկէր, կը նորոգէր, մէկ ուրիշը արտը պարարտացնելու համար կուղի կը կրէր, կը տարածէր. մէկն ևս տան կահ կարասիներ կը պատրաստէր հաստ կոճղեր տաշելով կօփելով և ին. նորա բազմաթիւ թոռներն՝ աղջիկ ու տղայ մի մի գործի յատկացուած էին, անտրտունջ իրենց վրայ դրուած պարտքը կատարելու պատրաստ:

Պապ ու մամ վերին աստիճանի աշխատասէր էին, իրենց ժամացոյցը—աքաղաղը խօսած ժամանակ կը զարթնէին, կը լուացուէին, կաղօթէին. ապա հարմներն ու աղջիկները կը զարթեցնէին: Կաւանդեն թէ չէին զմըշիր աշխատ

տաւոր որդիքն ու թոռներն և թոռնորդիներն զարթեցնել անուշ քնէն. ասոնք դաւուր և զուռնայ սաղած էին, երբ արշալոյսը բացուելու վըրայ կը լինէր, քաղցր եղանակով կածէին որ զարթնեն:

Մեծ Յուսէփ պապը ծերութեան ժամանակին իր մեծ որդուն յանձնեց գիւղի կառավարութիւնը. նորան կտակեց, որ գիւղի վրայ լաւ հսկէ, չլինի այս գիւղի գոյութիւնը յայտնուի, ուէ մի տեղէ վտանգ սպառնայ գիւղին, նա մանաւանդ իրենց հարստութեան:

Այս գիւղին մէջ միջակ հարստութեան տէր Զաքար օղլի մէկը, որ վերին աստիճանի նախանձոտ էր, կուզէր գիւղի կառավարութիւնը ձեռք անցնել, բայց յարմար առիթ չէր գտներ: Մեծ Յուսէփ պապի մեծ որդին իր հօր նման չկարողացաւ քաղցրութեամբ կառավարել, սկսաւ խըստութեամբ կառավարել ժողովուրդը: Թէև քաջ էր նա, աներկիւղ. ամբողջ 100 տուն գիւղացին իր աչքի առաջ նշանակութիւն չունէին:

Դորա օրով լսուեցաւ որ Փլաթանայի կողմերն ենիչէրիներ հաստատուած թուրք և յոյն ժողովրդեան կը ճնշեն, կողոպտեն և ըն:

Յուսէփ պապի մեծ որդին աւելի հետամուտ եղաւ, որ գիւղէն, իրենց սահմանէն մարդ դուրս չգայ. ինքն ևս սկսաւ բոլորովին որսորդութեամբ պարապիլ. գէպի Փլաթանայ տանող

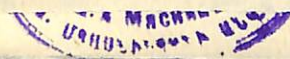
մի արահետի շուրջը գտնուած անտառներու մէջ կը դեգերէր շարունակ:

Զաքար օղլին, չեմ գիտեր ուստի լսած էր, մի օր մի դրացու կասէ.— Մեղըը Տրապիզոնի մէջ մեծ գին ունի. մի բեռ տնար, տես, եթէ արժեքը շատ է, մենք ևս տանենք:

Նոյն երիտասարդը կառավարչէն գաղտնի կերթայ քաղաք, այլ ևս չի վերադառնար. այս այն կողմ կորոնեն, չեն գտներ: Քանի օր վերջ գիւղի մէջ կը տարածուի թէ «մեղըը մեծ գին ունի քաղաքին մէջ»:

Գիւղացիք մեղր շատ ունէին. առատ-առատ կուտէին սակայն կաւելնար. թէև ոչ մի կարօտութիւն չունէին, իրենց աշխատանքը կը վայելէին, բայց կարծես մարդ հանգիստ օրն ևս չէ կարող տանիլ. աւելի հանգիստ վայելելու ձրգտում կունենայ, կուզէ հեռուները տարածել իր ձեռներն ու ոտները, հեռուի օդը շնչել, կարծելով թէ աւելի թարմ ու քաղցր կեանք պիտի գտնէ այնտեղ:

Մեծ Յուսէփ պապը իմացաւ այս ամենը. դիմեց գիւղացոց, ասաց.— Հաց ու թացան ունիք, շոր ու մոր ունիք, ի՞նչ բանի կարօտ էք, որ քաղաք մեղր տանիլ կուզէք. ես գիտեմ, մեր հանգիստ օրը սև պիտի դառնայ. ճնէ չէյթանի կեօր, նէ եուզինէ թիւքիւր» (ոչ սատանան տես և ոչ երեսը թքէ). վտանգ պիտի բերէք մեր խաղաղ գիւղին:

Մեծ Յուսէփ պապն զգաց, որ գիւղին վը-
տանդ մը պիտի սպառնայ. կրկին և կրկին զգու-
շացուց որդուն, որ մի հնար գտնէ, առաջը առ-
նէ: Որդին ևս իր ուժին և քաջութեան վստահ
սկսաւ տասը օխանոց (ժոտաւորապէս մի փութ)
ճիւղնախուս և ութ օխանոց մաքարայ դոր-
ժածել:

Գիւղացիք Չաքար օղլիի յորդորանքով գաղա-
նի մեղը կը տանին քաղաք, կարգ մը մանր մու-
նըր փայլուն զարդերու հետ կը փոխեն. այս
գաղանի կնար: Մեծ Յուսէփ պապի փոքր որ-
դին ևս կը միանայ քաղաք դնացողներու հետ.
ինքն ևս կերթայ ուլունք, դանակ, կոճակ ելն.
բաներ կը բերէ, մի առ ժամանակ գաղանի կը
պահէ, յետոյ կը տարածուի ամբողջ գիւղի մէջ:

Այդ ժամանակ թուրք կառավարութիւնը
գիւղացիներէն հաւաքելի տուրքը աճուրդով կը-
տային. իւրաքանչիւր կապալաուու իր շրջանի
գիւղօրէից տուրքը ինքը պիտի գանձէր: Փլա-
թանայի ենիչէրիներն երբ լսեցին թէ Մալա մեծ
գիւղ է, մեղըը առատ և շատ համեղ, անմիջա-
պէս մի խումբ ենիչէրի յղուեցաւ Մալա, որ
տեսնեն, տուրք սահմանեն այդ գիւղի վրայ:

Ենիչէրիները տեսան, որ գիւղացիք մեծ մա-
սամբ զինուած են. սկսան քաղցրութեամբ վա-
րուիլ և առաջարկեցին, որ տարին ինը լիտր մեղը
և ինը լիտր իւղ տան թաղաւորին: Յուսէփ
պապը կանչեց քանի գիւղացիներ, ասաց.

— Մեր լաւ օրը դառնացուցինք. ես ինչ
ասեմ՝ մեր տղայոց, կը դուշակեմ որ ապագան
չար է. լաւ է տալ՝ մեր գիւղէն հեռացնել:

Գիւղացիք տեսան տուրքի չնչին լինելը, իբրև
ողորմութիւն անմիջապէս տուին և պատուելով
ճանապարհ դրին:

Հեազհետէ ենիչէրիներու խժգժութիւննե-
րու լուրը Մալա հասաւ. իմացան թէ Հանչէն,
Սև գետ և ուրիշ տեղեր ինչ սարսափելի կոտո-
րած և աւերումներ արած են:

4.

Կ Ո Տ Ո Ր Ա Մ

1368

Այդպիսի միջոցի մը մէջ Չաքար օղլին ու-
զեց գիւղի կառավարութիւնը ձեռք ձգել. գիւ-
ղացիք մեծ Յուսէփ պապի կողմ բռնեցին. սաս-
տեցին Չաքար օղլուն որ այլ ևս այդպիսի խըն-
դիր չյարուցանէ: Չաքար օղլին զայրացած՝ գը-
նաց Տրապիզոն, մահմետականութիւնը ընդու-
նեց. Տրապիզոնի կառավարչին սիրելի դառնա-
լու համար Մալայի տուրքն իր վրայ առաւ որ
տարիէ տարի ինքը վճարէ: Ապա գնաց ենիչէ-
րիներու գլխաւորի ժոտ, իր անունը արձանա-
գրել տուեց իրենց տօմարին մէջ. իր հետ առաւ
մեծ խումբ մի ենիչէրիներ, եկաւ Մալա. ամեն
մի տան վրայ ինը լիտր իւղ և ինը լիտր մեղը
տուրք սահմանեց:

Գիւղացոց սմանց համար ծանր էր այս

տուրքը. թողին տուն ու տեղ, քաղաք գնացին. ոմանք ևս ուրիշ գիւղեր փախան:

Մեծ Յուսէփ պապը հառաչանք մի արձակեց. ուզեց գիմադրել շքնդունել, Ջաքար օղուն ևս սպաններ, սակայն մտածեց հետեանքը՝ ձայն չհանեց. տուեց պահանջածը:

— Տղէք, ասաց նա, իդա շան էրիսը տեսնուշ չիմ ուզիլ, ինչ օր կուզէ՝ տուէք թող էշ թայ, էրիսս հօնիլ միք. իդա հալիւոր վախտիս ինձիկի մեղքի մէջ միք ձգիլ:

Ջաքար օղլին այժմ թէ գիւղի կառավարիչ է և թէ տուրք հաւաքող, շարունակ ևս ենիչէրիներու հետ յարաբերութեան մէջ. գիւղացիք գրգռուեցան նորա գէմ, խորհուրդ հարցուցին մեծ Յուսէփ պապէն. սա զգուշացուց, յայտնեց թէ. — Սե գետի կոտորածը այստեղ աւելի սոսկալի կը կատարուի, մի մարդ չազատուիր. այն սոսկալի կոտորածէն յետոյ ենիչէրիներն ամեն կողմ տարածուած են, տեղ չենք գտներ մեր գլուխը պահելու:

Անցաւ մի տարի, մի օր մեծ Յուսէփ պապը ու գիւղի երեսիներն հաւաքուած մի վայր կը խօսէին. յանկարծ լուր տարածուեցաւ թէ Ջաքար օղլին խումբ մի ենիչէրիներով կգայ.

— Աստուած խէրն ընէ, տղէք, ասաց պապը. գշիյս գէշ ներազ տեսած ունիմ. ինչաք հիմի իմ տօն հօմար միտք կընէի, հիմիճակ գեղի վրայ միտք կընիմ:

Ջաքար օղլին եկաւ. — Ծօ, Յուսէփ, ասաց. յորին ինչաք հիմի քու վէրկին (տուրքը) տուած չունիս. դու թագաւորին էլ խափուշի էլած ունիս:

Մեծ Յուսէփ պապը յուզուած նայեցաւ իր որդւոց, մի գուցէ տուած չեն. մինչդեռ ինքը պատուիրած էր, որ կանխիկ տան:

— Ջաքար ակա, ասաց մեծ որդին. չէ, օնցած տարի տուի:

— Ծօ, շուն, զայրացած ասաց Յուսէփ պապը. եիս քու բերօն օսկոր նետեցի էօր օսկորը կը յծիս՝ չաստի գաս, ինձիկի խածիս. շօն լօմօն թուրքըցար, հիմիճակ էլ գաս իմ վրայ շէն (ղրպարաութիւն) ձգիս. քեզի վնվ ասաց, օր իմ էրիս էլլիս: Ասաց և անմիջապէս իր հըրացանը կրակեց: Ջաքար օղլին տապալեց գետին:

Ս.յս որ տեսան ենիչէրիներն, զինուած հայերէն երկիւղ կրելով խոյս տուին. թէև Յուսէփ պապը կը պօռար. — Ձեզիկի ինչիմը չկայ. էկէք, ձիր վէրկին առէք, գնացէք: Սակայն նրանք հեռացան, պրծան:

Ջաքար օղլու գիակը քաշեցին ձորը, որ շներ ու գայլեր ուտեն:

Ջաքար օղլու սպանութեան լուրը հասաւ Տրապիզոն, Սիւրմենէ, Փլաթանայ. մոլեռանդ մահմետականներ, մօլլաներ ու ենիչէրիներ կը խմբուին. գրգռուած կը մտնեն Մալա, կսկսին կոտորածը: Մեծ Յուսէփ պապը իր որդիքներով

ու թուռներով կը դիմադրէ. սակայն գնդակի մը
զոհ կերթայ. Ենիչէրիներ այդտեղ մեծ կոտորած
կանեն, առանց խնայելու կանանց ու եւրախայոց:

Մարտափելի կոտորած տուին մեծ Յուսէփ
պապի տան. չխնայեցին կանանց ու մանկանց,
օրօրոցի երեխան անդամ դառան պէս մորթեցին.
մեծ որդին Նահապետ փոքր դիմադրութենէ վերջը խոյս տուած, ջրաղացը մտած էր.
այդտեղ կռնեցին, ստիպեցին մահմետականութիւնը
ընդունել. նա չընդունեց. սպաննեցին: Փոքր որդին
Մովսէս մահմետականութիւնը կընդունէ և կը տարուի
Փլաթանայ. հսկողութեան տակ կը պահուի մի
ժամանակ. թուրք աղջկան մի հետ կամուսնացնեն,
Փլաթանայի բարձրերն մի ընդարձակ կարուած
կըտան. թոյլ չեն տար այլ ևս որ Մալայ գնայ¹⁾:

Միջակ որդին կոտորածի միջոցին շատ մը
գիւղացիներու հետ մտաւ խիտ անտառներու մէջ.
1—2 շաբաթ անցուց. տեղեկութիւն առաւ որ իրենց
տնէն ազատուած մէկը չկայ. յուսահատուած
այլ ևս չուզեր այդ գիւղը տեսնել. խելացնոր
կանցնի անտառէ յանտառ, գիւղէ ի գիւղ
(գէպի յարևելք), 3—4 աւուր ճանապարհ
կը կորէ, մինչև կը հասնի Կալաֆկայ կուշուած
անտառավայրը:

1) Այժմ Մովսէսի սերունդը Մուսլի օղլի կասուխի մօտ
200 տուն եղած են և մոլեռանդ մահմետական:

5.

ՓՈՔՐ ՅՈՒՍԷՓ ՊԱՊ

Մեծ Յուսէփ պապի սերունդէն միակ այս
մնացող միջակ որդին հեռացաւ իրենց գիւղի շրջականերէն.
գաղար առաւ այնպիսի մի անտառավայրի մի
մէջ, Մալայի անտառներէն աւելի ընդարձակ,
աւելի հսկայ ու խիտ ծառերով պատած.
առանձնացաւ, մնաց քանի տարի ճրգոնաւորի
պէս¹⁾: Թերևս հայրենի գիւղէն ու ընտանիքէն
հեռի գտնուել որոշած էր որ տխուր յիշատակ
ութիւններէն ևս զերծ մնայ, կամ անծանօթ
վայր մը խոյս տուած է՝ ու է վտանգ չսպառնայ
իրեն:

Նա ապրած է ամառ ժամանակ անտառային
պտուղներով, ձմեռներն ևս ընդեղէնով, որ այս
անտառներուն մէջ առատութեամբ կարող էր
գտնել:

Հիւղեակ մը հիւսած էր ծառերու բողբոջներէ,
ուր կը ընակէր տարւոյն երեք եղանակներուն
մէջ. իսկ ձմեռները ծառերու փապարներու
մէջ:

Սև գետի փախստական հայեր, որ այս վայրենացած
մարդու մօտերն ընակութիւն հաս-

1) Ոմանք 5 տարի, ոմանք 7 տարի, կասեն, բոլորովին
մարդու երես չէ տեսած:

տատած էին, տարուէ տարի իրենց պիտոյքի համար կը թափանցեն անտառի խորը, կը պատահին սորա. կը տեսնեն մերկ, քանի կտոր պատառտած շորեր վրան, մազերն երկարացած, վայրենի վիճակի մէջ. հարց և փորձ կանեն, կիմանան որ հայ է. անմիջապէս կը վերցնեն, գիւղ կը տանեն, կը խնամեն. քանի ամիս յետոյ կամուսնացնեն:

Օվանէս ամուսնանալէն յետոյ շուղեց գիւղը մնալ. գիւղէն դորձիքներ վերցուց, առաւ կինն, զնաց իր բնակած հիւղակի տեղ տուն շինեց. տան շուրջը գտնուած ծառներն արմատախիլ արաւ, կաղնի տնկեր տնկեց, պտղատու ընտանի ծառներու տեսակներն աճեցուց, այնպէս որ սկսաւ ապահով կեանք վարել:

Կեանքը ինչպէս անցուց, այդ չեմ գիտեր, միայն գիտեմ որ մինչև քսան տարի զաւակ չունեցաւ. բազմաթիւ ընտանիքի մէջ ապրողի մը համար դժուար էր տանիլ միայնակ ապրիլ, նա մանաւանդ որ վիճակն ևս բարւոքած լինելով օգնական ձեռքերու կարօտ էր, կովերն ու հորթերն շատացած էին, խնամ տանելու մարդու պէտք ունէր:

Օվանէս երկար մտածեց. մի օր չգիտեմ խելքին ինչ փչեց, երկու կով առաջը ձգեց, քչեց որ գնար քաղաք: Դեռ քաղաք չհասած մի թուրք ընկերացաւ սորա, հարցուց, թէ ո՞ւր կը տանի կովերը և ինչո՞ւ համար: Օվանէս կը պա-

տասխանէ թէ.— Կին մի ունիմ, չբեր է, կուզեմ երկրորդ կին մի առնել. կուզեմ կովերը ծախել ծախսը հոգալու համար:

— Աստուծոյ սիրուն, կասէ թուրքը, այդ բանը մի աներ. քո ձեռնով քո տունը կը քանդես. ես ունէի, կասէ, մի կին, հանգիստ կեանք կը վարէի. իմ ամեն գործերս անթերի կը կատարուէր, կարծելով թէ երկրորդ կին մի ևս առնեմ՝ աւելի լաւ վիճակ պիտի ունենամ. առի, սակայն աւելի դժբաղդացայ. տանս գործերը իրարու վրայ ձգեցին, օր օրի վրայ տունս քանդուեցաւ. ստիպուեցայ վերջինը թողուլ. բայց առաջի կինս մի անգամ երես առած էր, հնար Աստուծոյ չեղաւ ուղղութեան բերել. մեծ ու հացալից տունս քանդուեցաւ, այսօր մուրացկան դարձած եմ: Ա՛յ մարդ, կասէ, դարձիր յետ, յետոյ կը զղձաս:

Օվանէս թուրքին կը լսէ, կը վերադառնայ տուն. կնոջ հետ սիրով կապրի հինգ տարի ևս. Հինգ տարին լրանալուն կինը կը յղանայ, մի արու զաւակ կը ծնի:

Օվանէսի ուրախութեան չափ չկար. երախան մկրտել կըտայ ի Սև գետ յօշոտուած Տէր Կարապետի որդի Տէր Կարապետին, և իր հօր յիշատակը պահելու համար անունը Յուսէփ կը դնէ:

Այս Յուսէփն է, որ սկիզբ դրեց այսօր 160 տուն կազմող Յուսէփցի ցեղին, որմէ առաջ

եկած է մեր պատմելիք Յուսէփցի աւագակ Աբրիեօմը (Աբրահամ)։

Փոքր Յուսէփ պապը կը մեծանայ, կամուսնանայ, երեք զաւակ կունենայ, որոց անունները կը դնէ Օհան, Պետրոս և Օվանէս։

Օհան մի որդի կունենայ, անունը Սէրգիս, Սէրգիս երեք որդի կունենայ Կայֆէճի (մակահուն), Յուսէփ և Աբրիեօմ, որու վրայ խօսելու եմ։

Աբրիեօմէն ծնաւ Պօղոս, Օվանէս և Կարապետ։ Վերջինս այս տողերը գրողի խաչի կընքահայրն է։

Աբրիեօմի մեծ որդի Պօղոս ունի զաւակներ, միջակ որդին Օվանէս, որ յաղթանդամ և չափազանց ուժեղ լինելուն անունը գօռլախ դրած էին. 2—3 անգամ յիմարանոց դրուած է և անդաւակ. իսկ սորա փոքր եղբայրը Կարապետ ունի մի որդի Աբրիեօմ անուն. Աբրիեօմ ևս ունի որդիներ, Արթին, Սեդրակ և ուրիշներ, որ այսօր կան։

Փոքր Յուսէփ պապի երկրորդ որդին— Պետրոս անդաւակ մեռաւ։

Սորա եղբայրն Օվանէս չորս որդի ունեցաւ. որք են Արթին, Պօղոս Զատիկ, որ կախազան հանուեցաւ և Վարթեվան, որ մեռաւ առանց զաւակի։

Օվանէսի մեծ որդին Արթին ունեցաւ չորս զաւակ. Սէրգիս, Օվանէս, Մարտիրոս և Կարապետ։

Սէրգիս ունեցաւ երկու զաւակ Արթին և Օվանէս. նոյնպէս Սէրգիսի միւս եղբայրներն բազմաթիւ զաւակներ ունեցան։

Սէրգիսի մեծ որդի Արթին ունեցաւ հինգ որդի. Ադամ, Վարթեվան, Պետրոս, Կարապետ, Արտաշէս, որք այս տողերը գրողին աշակերտած են։

Մեծ Յուսէփ պապի փոքր որդին Մովսէս, որ մահմետական դարձաւ, նա ապահով և հանգիստ կեանք վարելով նորա սերունդը շուտ աճեցաւ. այսօր 200—250 տուն կաղմած են. իսկ միջակ որդին Օվանէս երկար տարիներ անդաւակ մնաց և թափառական կեանք վարած լինելուն քիչ աճած է, մօտ 150—160 տուն։

Մուսլի օղլիներու վրայ լաւ տեղեկութիւն չունիմ, իսկ Յուսէփցիներն լաւ գիտեմ։ Սոքա ընդհանրապէս շատ աներկիւղ ու քաջ են. ամբողջ ժողովրդէն Յուսէփի կամ Յուսէփցի կը կոչուին։

Այս ժողովուրդը կը պարծենայ, որ Յուսէփցոց ցեղին կը պատկանի, տեսած եմ կիներ, որք «ես Յուսէփցի եմ» ասելով կը պարծենային։

Յուսէփցիք կը բնակին Կուշանայ, Շանայ, Սարայներ, Սամարօքսայ, Ճօշարայ, Կուխլայ գիւղերու մէջ. մէկ մասն ևս անցած է Խրիմ։

6.

Ա Ր Ր Ի Ե Օ Մ

Մենք այժմ սկսինք խօսիլ փոքր Յուսէփ պապի անդրանիկ որդի Օհանի թոռ Աբրահամի վրայ, որ տեղացիք Աբրիեօմ կը կոչէին: Պիտի նկարագրեմ համառօտիւ նորա տարօրինակ խիստ ու դաժան բնութիւնը, ընդհանուր ժողովրդեան վրայ ազդած սարսափն ու քաջութիւնը, որ այսօր ամեն տեղ կը պատմուի և շատ մը ծերունիներ կան, որ զինք անձամբ կը ճանաչեն:

Աբրիեօմ ծնած կը լինի մօտաւորապէս 1790 — 1800 թուականներուն. նորա մանկութիւնը կասեն շատ թոյլ ու մեղմ էր և դանդաղաշարժ. քանի մեծացաւ դաժան ընթացք մի ունեցաւ. նորա երեսը, կասեն, ծիծաղ ասած բանը չէր տեսած, նա կատակ ինչ է, չէր գիտեր. ամեն խօսք լուրջ կը հասկանար և կռիւ կը յարուցանէր. նորա հաստ և խռպոտ ձայնը-գոռոցը սարսափ կազդէր իր հասակակիցներու վրայ: Խօսակցութեան ժամանակ, կասեն, կարծես ձայնը աղիքներու մէջէն դուրս կը դար և խիստ դժուարութեամբ, դորա համար այլ քիչ կը խօսիր. իրեն ուզուած երկրորդ հարցումը կուռով կը վերջանար. իրանը կարճ ու կլոր, կուրծքը, կասեն, երեք թիզ լայն և կրծքի վրայ մի թիզ

երկար խիտ մազերով պատած էր. մինչև կեանքի վերջն ևս կուրծքը բաց կը շրջէր, նորա բազուկ ու սրունքները կարճ ու հաստ էին:

Այս մարմնոյն մէջ տեսնողը կը կարծէր թէ դանդաղութիւն կը տիրէ, հազիւ կրիայի շարժում ունենայ, բայց կը սխալի. նա արդարև ցմիշտ դանդաղաշարժ էր, սակայն նա երբ մի բան անելու կամք ունենար կամ կրքէ բռնուիր, յանկարծական նորա ստոււմը, հակառակօրդին հասնիլը գնդակի պէս արագ էր, ուրուականի պէս յանկարծ կաներևութանար. Խաղի ժամանակ կամ կուռի, հասակակիցներու ձգած ձնագնդակը կամ քարը երբէք իրեն գիպած չէ. թուշունի պէս արագ կը թուչէր, եղնիկէն աւելի արագ կը վազէր:

Աբրիեօմի տան տեղը չեմ յիշեր, այս գիտեմ որ մի խիտ անտառի մէջ էր, $1\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{4}$ ժամ հեռու դրացիներէն. տանը վերին զառիվայրն 3 — 4 ժամ երկար և անբնակ անտառ էր:

Նա յամառ էր. իր հայրը Սէրգիս չէր կարող ազդել նորա վրայ, չէր կարող տնական ուէ գործով պարապեցնել. նորա Յուսէփ ու կայֆէճի եղբայրներն ևս տեսնելով Աբրիեօմի տան համար ունեցած անսարբերութիւնը, նորա շրուայլ ու զեղի կեանքը, իրենք ևս յուսահատեցան, տան հոգը թոյլ տուին իրենց հօր վրայ, որով տունը օր աւուր քայքայման ենթարկուեցաւ:

Այս տան մէջ միայն միօր առատ էր. վասն

զի Աբրիեօմ ամեն օր անտառ կը բարձրանար, որս կը զարնէր. որսը կեփէին, շատ անգամ հաց չէր լինիր, միայն որսի մտով կապրէին:

Աբրիեօմ որսորդութեան, ինչպէս նաև գինիի մոլի դարձաւ. նա գինին կուշով կը խմէր, մի անգամէն 1 $\frac{1}{2}$ — 2 օխայ պիտի խմէր: Որսերու մէջ խողի միսը իրեն համեղ թուեցաւ. նա ուրիշ որսերու այլ ևս չհետևեցաւ, սկսաւ հեռուներ գնալ, խողերու բնակարաններ գտնել: Մի քանի անգամ Եանբօլի գնաց, քսան հատ խող սպանեց, տունը հեռու էր, քանի օր մնաց այգանդ. խորոված շինեց, կերաւ. մի խողի դիակ ևս շալակեց, տուն բերաւ, նստաւ, կերաւ, գինին ևս վրան խմեց, մինչև վերջացուց:

Սորա որկրամուտութիւնը գագաթնակէտին հասած էր. մոլի դարձած էր գինեոյ և խողի մսի. Եանբօլի գնար՝ գինի չկար, տունը մնար՝ խողի միս չկար. իր դաժանութիւնը կրկնապատկեցաւ, մինչև անգամ կատաղութեան հասաւ. անբարոյականութիւն ևս օր ըստ օրէ իր մէջ աճեցաւ, հետևանքը եղաւ մի հարս բռնաբարել:

Նա արգէն գողութիւն ևս կանէր, եթէ չեմ սխալուիր քանի հայեր ու յոյներ սպանած էր. Ժողովուրդը այդ բանը գիտէր, բայց այնչափ չէր գրգռուած նորա գէմ, որչափ որ հարսի մը բռնաբարումը լսեց. սաստիկ օխակալութիւն սնուցին Աբրիեօմի գէմ, սակայն մի բան չէին կարող անել. վասն զի հարսը Յուսէփցիներէն չէր, եթէ

վտանգէին, մի դուցէ, կը մտածէին, Յուսէփցիական գրգռում ծագի: Թէև Յուսէփցիներուն ևս հաճելի չէր այդ ամօթալի և շտեսնուած բռնաբարումը:

Աբրիեօմ իր դրացիներէն դեռ երախայ և պատանի միջոցին «Խըլառ» անունը ժառանգած էր. այժմ ամբողջ Ժողովուրդը «Խըլառ» անունով կը ճանաչէ. այն որ Յուսէփցի է «միր Խըլառը» կասէ, իսկ միւս հայեր «Խըլառը» ասած ատեն կիմացուէր աւազակ Աբրիեօմը:

Աբրիեօմ իր առաջ տեսնելով ամբողջ Ժողովրդեան ատեղութիւնը աւելի կատղեցաւ, ամենափոքր առիթ մը կորսնէր, որ մարդ սպաննէ. երբ մտածման մէջ ընկղմած էր՝ յանկարծ մէկը նրան պատահէր, կամ մի հարցում ուղղէր, մի ուժգին ապտակ կտար երեսին, դետին կը տապալէր ուշաթափ:

Նա քանի անգամ զայրացած միջոցին դաւաղուլախի մի հարուածով սպաննած է կով ու հորթ: Այսպիսի վիճակի մէջ չէր կարող տունը մնալ, սկսաւ գիւղէ գիւղ ման գալ, գողութեամբ պարապիլ, մղուեցաւ հեռուն գնալ. ինչ տուն մասնէր՝ խորոված, գինի ու ձուածեղ կը պահանջէր դեռ չնստած: Անձանօթ գիւղերու մէջ կարևորութիւն չէին տար, ինչ որ ունէին այն կը գնէին սեղան. նա կուտէր, կը յագենար. մի կողմէն ևս տանտիրոջ դէմք կը գիտէր, եթէ տանտէրը դժգոհ էր իր ներկայութենէն, կամ մի

սպտակի հարուած պիտի տար, ուշաթափ գե-
տին ձգէր և կամ զարազուլախի մի հարուա-
ծով պիտի սպաննէր, այնպէս գնար: ժամանակը
գիտէր, շատ անգամ ևս գոհ սրտով կը մեկնէր:
Նորա համբաւը (վատ) հեռու գիւղերն ևս
արձագանք գտաւ. ամեն մարդ իմացաւ թէ ինչ
կերպարանք ունի նա և ինչեր արած. այլ ևս
ուր գտնուէր՝ կը ճանաչէին և առ երկիւղի ամեն
յարգանք կըտային:

7.

ԽԸԼԱՌԸ ԿԱՄՈՒՍՆԱՆԱՅ

Աբրիեօմի մերձակայ ազգականները խոր-
հեցան որ նորա բռնած ընթացքը անպատուա-
բեր է իրենց ցեղին, տեսան, որ օր աւուր Յու-
սէփցիներն վարկաբեկ լինելու վրայ են, որոշե-
ցին ամուսնացնել, որ խելօքանայ: Այս Խըլառը
ամուսնացաւ, մի առ ժամանակ տունը հանգիստ
մնաց մինչև որ դրսէն բերած կողոպուտը սպա-
ռեցաւ. մի որդի ևս ունեցաւ. տեսաւ որ ապ-
բուստի կարիքը օր ըստ օրէ կաւերանայ, գիւղի
մօտակայ յոյներու տներն կողոպտեց. նաև յոյն
կանանց հագուստները բերեց, իր կնոջ հագ-
ցուց, դրամն ևս մի առ ժամանակ գործածեց:
Վողոպուտը, կասեն, ինչպէս կուգայ, այն-
պէս շուտ կերթայ. որկրամու ու շուայլ Խըլառը

մնաց գառարկածեռն. դարձեալ դիմեց գողու-
թեան և յայտնի աւազակ դարձաւ: Առ հասա-
րակ թուրք, յոյն և հայ ժողովուրդը կուզէին
մէջտեղէն բառնալ, սակայն Յուսէփցիներէն քա-
նիս կը պաշտպանէին. իրենց համար այդպիսի
Խըլառը պատիւ կը համարէին. վասն զի երբ
նեղ տեղ ընկնէին, կամ դրացու մէկին հետ
ընդհարում ունենային Աբրիեօմով երկիւղ պիտի
ազդէին. ասոր համար էր, որ Աբրիեօմի վատ
կողմը չէին ուզեր տեսնել և լսել իսկ: Արդէն
Յուսէփցոց ցեղին մէջ պակաս չէին քաջ մար-
դիկ. Խըլառի պաշտպաններ ևս քաջութեան մէջ
հռչակուած լինելուն՝ հայ, թուրք, յոյն ժողո-
վուրդը ամեն անարգանք լուութեամբ կը տա-
նէին, սպասելով յարմար առթի:

Քանի տարի անցաւ, չեմ գիտեր. Աբրիեօմ
ունեցաւ երեք որդի. Պօղոս արդէն կար, Օվա-
նէս ու Կարապետ ևս եղան: Օվանէս ճիշդ իր
հօրը մանկութիւնը ու պատանեկութիւնը ու-
նէր, որկրամու էր և շուայլ. միայն բացառութիւն
կը կազմէր նորա ծիծաղը, որ հայրը չունէր:
Աբրիեօմի տան ծախքը կաւերնար, ինք իր որ-
դիներով ուէ երկրագործական աշխատանք չու-
նէին. նա շարունակեց իր աւազակութիւնը ան-
խտիր կողոպտելով ամեն մարդու, միայն իր ցե-
ղին մէջ 3—4 մարդու չէր մօտենար և չէր այլ
կարող մօտենալ. իսկ թուրքեր, յոյներ նշանա-
կութիւն չունէին իր մօտ. շատ անգամ սպառ-

նալիքով լուր կը ղրկէր այս կամ այն մարդուն իրեն եղ, կով, իւղ եւն. ղրկեն. անթերի պիտի կատարուէր: Խալաբանայէտ օղլի հարուստ յոյներ Աբրիեօմի երկիւղէն իրենց տանց շուրջը պարիսպ քաշեցին, զէնքեր ևս պատրաստեցին գիշերն՝ երբ Աբրիեօմ գայ՝ սպաննեն: Աբրիեօմ լսեց այս. մի օր ցերեկ ժամանակ յանկարծ կը մտնէ նոյն յոյներու տունը, կը տեսնէ զէնքեր պատէն կախած են, յոյներ ևս տունը նստած. բարձր ու խռպոտ ձայն մի հանածին պէս յոյներ սարսափահար կը սառին մնան. Աբրիեօմ կը պահանջէ փող. յոյներ առ ահի հորուած տեղէն կը հանեն, մի մասը կըտան Աբրիեօմին. — Կինս վարտիք չունի, ձեր վարտիքները հանեցէք տուէք, կասէ յոյն կանանց: Կանայք անմիջապէս կը հանեն, կըտան: Աբրիեօմ առանց զէնքերու գիպչելու կը մեկնի: — Պահեցէք, կասէ, շրջափ-մըջափ կը զարնէք, որ զարկիք մորթը ինձ պիտի տաք կասէ ու կը մեկնի առանց յետ նայելու:

Աբրիեօմ գիտէր յոյներու երկչոտութիւնը, նա մանաւանդ որ ձախ բազկէն կապած էր մի բազբանդ, որ իր նախնիքներէն մնացած էր. ով որ այդ բազբանդը ունենար իր մօտ, նորա վրայ գնդակ չէր բանիր: Յոյներն ևս տեսան այդ բազբանդը. մտածեցին, եթէ գնդակ չբանիր՝ Աբրիեօմ յետ կը դառնայ, զիրենք ընտանիքով կը կոտորէ:

Իսկնը բազբանդը չէր, այլ Աբրիեօմի դաժան դէմքի սաշաւին էր, որ ազդեց յոյներու վրայ. որոնք բոլորովին իրենց ուշը ու յիշողութիւնը կորուսին. ձայն ծպտուն չհանեցին:

Աբրիեօմի կինն ևս սկսաւ շուայլ ապրիլ. ինքն ևս մի ժամանակ տունը նստաւ կողոպտած փողերը սկսաւ ուտել. կերաւ ու վերջացուց: Կինն այլ աւելի լաւ վարտիք ու շորեր պահանջեց: Նա այս անգամ դնաց Ձեֆանօզ հայ գիւղն. պտտուիւրեց՝ ով որ հարսանիք անէ, մի քօփի դուրծնի (խոյտ—մետաքսէ գործուած) պէտք է իրեն համար տայ: Այդ տեղէն ուրիշ գիւղ գնաց. իր պիտոյքը հագաց, վերագարծաւ իր տունը հետը տանելով հինգ կով:

Նա կովերը պահպանող չէր. մի ամսուան մէջ հինգն ևս մորթեց, կերաւ իր ընտանիքի հետ. մի մասն այլ բաժանեց բարեկամներուն: Այս անգամ մի ուրիշ գիւղ գնաց, նոյնպէս հինգ կով բերեց. կովերն անձանօթ ձանապարհով չէին գնար, այս ու այն կողմ խոյս կտային. յանկարծ բարկացաւ, զարաղս լսիւր քաշեց, հարուածներու ներքև հինգն այլ սպանեց, թողեց մի ուրիշ գիւղ գնաց:

Այս անգամ մի թուրքի գիւղ գնաց. մի տան մէջ կերաւ, խմեց զինին, գլուխը երբ տաքացաւ՝ հրամայեց, երէք եղ դուրս հանեցին. յանձնեցին Աբրիեօմին, որ տանէ. Աբրիեօմ հրամայեց, որ տէրը քչէ մինչև իր գիւղը ատնի: Տէրը

քշեց. իսկ երբ խիտ անտառի մը մէջ մտաւ խոյս տուեց, անյայտացաւ: Աբրիեօմ ընկաւ ետեւէն, չտեսաւ. մի վերստ հեռուն աչքին առաւ, յանկարծ հրացանը կրակեց, թուրքը ընկաւ: Ինքը ստիպուեցաւ եղները քշել, տուն տանիլ:

Աբրիեօմի գլխաւոր պաշտպանն էր իր Յուսէփ եղբօր որդի Նահապետը: Սա թէ քաջ, հընարագէտ և թէ խելօք մէկն էր. — Ի՛նչ անենք, ամեն մարդ իր յիմարը ջուր չձգեր, Աբրիեօմ ևս Յուսէփցոց Խըլաուն է, պէտք է պահպանել: Նահապետ յարգանք կը վայելէր ամբողջ իր ցեղին մէջ, որով Աբրիեօմ Նահապետին վահան կը համարէր իր շուրջը. ուղածը կանէր:

Նա միամիտակ կը գնար, 2—3—5 օր կանայտանար: «Խըլաօը դնաց կորաւ, կասէին. Աստուած տար մի տեղ շան պէս սատկեցնէին, մեր հողին ազատիր»: Իսկ երբ յանկարծ երևան կը գար՝ «Մէջը սատանայ կայ, սատկելիք չունի», կասէին:

Աբրիեօմ երկար տարիներ առանց ընկերի շարունակեց աւազակութեամբ պարապիլ. իրեն ընկեր այլ հարկաւոր չէր, ուր որ գնար, մէկուն կը հրամայէր իրեն ծառայել. ինքն այլ ետեւէն կերթար, կարծես մի վաճառական լինէր, մշակներ վարձած: Շատեր գոհ կը լինէին, իրենց ապրանքը տանէր՝ զիրենք չտանէր, որպէս զի չտեսնէին իրենց աշխատանքը—սիրելի եղները

կամ կովերը և կամ ջորին իրենց առաջ, իրենց ձեռքով անգութ բռնաւորին յանձնել:

Մի անգամ ևս մի հայի կապաննէ, երբ նա անտառին մէջ խոյս տալու վրայ էր: Այս անգամ ստիպուած ինքը քշեց. եղներու մին սպանեց ճանապարհին ուղիղ չքայլելուն համար, միւսները քշեց բերեց Սարայներ կոչուած թաղը. այդտեղ աղբիւրի վրայ լուացք կանէր իր հօրեղբօր՝ որ Քէօր օղլի ևս կը կոչուէր, աղջիկը նորա հրամայեց, որ եղները քշէ, տանէ մինչև տուն: Աղջիկն ուղղեցաւ, սկսաւ վրան ծածկել, քշած շորերը կարգի դնել, որ հրամանը կատարէ. իսկ նա արգէն յոգնած ու զայրացած էր. այս անգամ աւելի զայրացած՝ յանկարծ դանակը կը քաշէ, մի հարուած կտայ-կոտաննէ:

Աբրիեօմ եղները տուն կը տանէ ու անմիջապէս տնէն կը հեռանայ. կը մտնէ անտառին խորը և կը գիշերէ:

8.

Աբրիեօմ մտածեց, որ արածը վատ էր. նա շատ մարդ սպաննած էր, կարևորութիւն երբէք տուած չէր, սակայն այս անգամ հասկացաւ թէ բանը սրտեղն է:

Սպաննուած աղջկան հայրը՝ Քէօր օղլին մեծ անուն ու համբաւ կը վայելէր Յուսէփցոց ցեղին մէջ. ամբողջ Յուսէփցիք անով կը պարծենային,

որ նա էր իրենց ցեղին մէջ խելքով ու հանճարով, շատ անգամ նորա խորհուրդին կը գլխաւորէր երբ լուծելի խնդիր մը ունենային, կամ վէճ:

Յուսէփցիք այլ ևս Աբրիեօմի դէմ ատելութեամբ լցուեցան, զինուեցան նորա դէմ, կորսնէին մի յարար տեղ սպաննելու: Նահապետ ևս չէր կարող պաշտպանել, վասն զի տեսաւ, ամենէն քաջ ու ազգեցիկ Յուսէփցիք զինուած են նորա դէմ, ինքն ևս չեղարացաւ և սկսաւ Աբրիեօմի վտտ վարմունք, պարսաւել:

Այս անգամ Յուսէփցիք իրենք կուզէին սպաննել, եթէ Ակոր, Պողոս օղլիներէն մին համարձակէր սպաննել և կամ սպաննելու մի փորձ փորձէ, պիտի պաշտպանէին Աբրիեօմին, նա մանուանդ որ միւս ցեղի հայերէն ոչ որ չէին կարող համարձակել այդպիսի քայլ մը տնել, թուրքերն իսկ, նոյն իսկ երկրի կառավարիչ Շաթր օղլին:

Ելլաւը այլ ևս Շանայ, Ծինկիրայ, Կիւշանայ և Սարայներ չէր կարող երևալ, վասն զի այդ տեղեր Յուսէփցիք կը բնակէին, սկսաւ Սամարտքայ, Կառմիլա, Սոփուքսու, Չեֆանոզ, Վաքուֆ, Կարաֆիլայ, Ֆիրինճուտ, Ապիեօն ևլն. հետո տեղեր դնալ գալ:

Նա ձի նստիլ ինչ է՝ չէր դիտեր, ամեն տեղ՝ ուր կերթար, ստով կերթար, կը հաստատեն թէ ձիաւորը նորա առջևէն չէր ազատիր, քանի ան-

գամ ձիաւորը սպաննած և տեսած է ձին սրընթաց կը վախելի, վազելով ձին բռնած է, նա այսպիսի սրընթաց վազելու միջոցին գնդակը ուր ձգէր՝ նպատակին կը զարնէր, երբէք նորա գնդակը դատարկ անցած չէ:

Մի օր նորա միտքը կդայ որ քանի զիւզելու վրայ զուլթնիի տուրք դրած է, ճանապարհ կընկնի կերթայ Չեֆանոզ, կը պահանջէ Օվակ օղլի Սարգիսէն, Խնճէ օղլի Յուսէփէն, Թօնեալի օղլիէն (որոց յանձնարարած էր իւրաքանչիւր հարսանիքէ մի մի թօփ զուլթնի հաւաքել), նոքրա կը յայտնեն թէ մտացած, չեն հաւաքած: Աբրիեօմ՝ կը զայրանայ, կը հրամայէ անցնին իր առաջ, կընկնին առաջը, կերթան, Գասպար օղլի Գրիգոր կզգայ որ փոքր ինչ ներքիւր Թօնեալիին ջրազացքի լճակը կայ, պիտի ձգէ լճակն ու խեղդէ, կերթայ Աբրիեօմի առաջը, կը խնդրէ, որ ներէ, ինչ որ հարկն է քեզ կը գոհացնենք, կասէ:

Աբրիեօմ ներել բռնն երբէք չէր գիտեր, չգիտեմ ինչպէս կը լինի՝ կը ներէ, զայն կը գոհացնեն, ճանապարհ կը գնեն¹⁾ զուլթնիի փոխարէն ջորի մը և դրամ՝ կտան:

1) Գասպար օղլի Գրիգոր՝ մօրս հայրն էր. 120—125 ասրեկան մեռաւ այս քանի տարուան միջոցին, նա ինձ պատմած և պարծանքով ասած է թէ «ես այլ քաջ էի, ինչպէս Աբրիեօմի ձեռքէն ազատեցի նրանց» ևն:

Յուսէփոցոց Աբրիեօսի վրայ ունեցած ատե-
լութիւնը հեռու գիւղեր ևս լսուեցաւ. քանի
Յուսէփոցի վերին աստիճանի ատելութեամբ լը-
ցուած էին նորա դէմ. լուր յղեցին ամեն տեղ,
ուր որ պատահի՝ սպաննեն: Ինքն ևս կասկա-
ծոտ բնութիւն մը ունէր, այլ ևս ազատ աւա-
զակութիւն չէր աներ, անտառները կը բնակէր.
Երբեմն գաղտնի՝ քիչ անգամ յայտնի կողոպուտ
կը բերէր, կը յանձնէր կնոջն ու տուն չէր մը-
նար, կերթար:

Ճանապարհի եղերքը գտնուած անտառնե-
րու մէջ կը մնար. այնպիսի դիրքի վրայ կը նստէր
որ ցածէն—ճանապարհէն անց ու դարձ անողը
տեսներ, կողոպտէր:

Յուսէփոցիներէն նա միայն Նահապետի տունը
կերթուեկէր. նա ևս մի օր ասաց.— Հօրեղբայր,
մինչև հիմայ ինչ հասկացար արածէդ, արի, թոյլ
առւր այդ վատ ընթացք. մի օր կսպաննուիս:

— Ա՛յ պապամ, ասաց, նոր թողում. այլ
ևս նետը աղեղէն դուրս ընկաւ, գիտեմ, ինչպէս
ևս լինի ինձ պիտի սպաննեն Յուսէփոցիք:

— Ես կը միջնորդեմ, մի հնար կը գտնեմ,
քիչ մը հանգիստ կաց:

— Տղան, աչքս որ վատ մարդու առաւ, ինչ-
պէս համբերեմ. ինչ կանեմ, վատ մարդեր աչ-
խարհի երեսէն կը մաքրեմ:

Գինի տիկը Աբրիեօսի հետ էր, լեցուց,

գնաց անտառի մէջ ուրիշ մի յարմար վայր
գտաւ, սկսաւ խմել:

Մի անգամ նա տեսաւ երկու մօլլա, որ
ճանապարհով կերթային, որոց կանչեց իր մօտ,
կուշով գինին տուեց որ խմէ, մօլլան ձեռքով
վերցուց, ասաց. «մուպարէք» (օրհնած) ու դրեց
գետին, այս անգամ միւս մօլլային տուեց.— հա-
րամ է (անիծած, արգելուած), ասաց մօլլան և
սկսաւ դժկամակիլ:

— Մօլլան, ասաց Աբրիեօս, կամ գինին պիտի
խմես, կամ զիս պիտի շտրակես, ապա թէ ոչ
հարուածը կը դայ, հան:

— Քեզ կը շալակեմ, ահա, ասաց:

Շալակեց, փոքր ինչ տեղ տարաւ, շատ ծանր
էր, հեվալով ասաց. Ական, գինին կը խմեմ:
Ձեռքը առաւ որ խմէ.

— Մուպարեք, ասա, ասաց, հա գլուխդ
թռաւ, հան:

Գինին խմեց ու գնացին երկուքն միասին:

Քիչ ցած իջան, չիջան մօլլան ընկաւ, սկսաւ,
գոռալ իր ընկերոջ.— գինի բերէք խմեմ, այդ ինչ
անուշ բան է:

— Մովորեցար այ շուն մօլլա, ասաց ու հը-
րամայեց որ միւս մօլլան շալակէ գինը, մինչև իր
աչքէն անհետացաւ:

9.

Շ Ա թ Ր Օ Ղ Լ Ի

Շաթր օղլի կոչուած թուրք գերդաստանը այդ ժամանակ անուանի էր. Շանայ գիւղի արեւելեան կողմ մի բարձր բլուրի գաղաթին վրայ էր իրենց պալատը — սարայը, որ այսօր այլ կայ: Այդ ցեղի երկու եղբայրները կիշխէին Տրապիզոնի Եօմուրա կոչուած գաւառին, որ 2—3 տուր ճանապարհ կը տարածուէր յարեւմտից յարեւելս ընդ ծովու:

Շաթր օղլի Իբրահիմ բէկի մեծ եղբայրը Տրապիզոնի կուսակալութիւնը ձեռք ձգեց՝ փոքր եղբայրը — Իբրահիմ կը կառավարէր Եօմուրան: Սա գտած էր նոյն ժամանակ Սիւրմենէ գաւառի վրայ իշխող Խալիլ բէկի (բէկ) հետ: Այս պատճառաւ Աբրիեօմի պէս քաջ մարդու պէտք ունէր: Հաւաքեց չորս-հինգ հարիւր ընտրեալ պատերազմողներ, Աբրիեօմին ևս լուր յղեց, բերել տուեց, գնաց Խալիլին յաղթեց ու վերագարձաւ: Աբրիեօմ Յուսեփոց սպառնալիքէն ազատուելու համար նաև Շաթր օղլուն հաճելի դառնալու համար գիշեր ժամանակ գնաց, մի կերպով մտաւ Խալիլի պատերազմիկներու մէջ, Խալիլի եղբօր գերի բռնեց, ձգեց առաջը, հետևեցաւ նորան: Այս որ իմացան կուռողները ընկան Աբրիեօմի

Լաիէն՝ Աբրիեօմ գարձաւ կուռողներու վրայ, 7—8 հոգի սպաննեց ու հետևեցաւ գերիին, մըտաւ անտառին մէջ, յառաջացաւ Պատերազմիկներն անտառի առաջի ճանապարհներու, անցքերն կտրեցին: Աբրիեօմ ճանապարհը շեղեց. ձոր՝ մը մէջ հրացանի քանի սղայթիւն հանեց. — «Վայ վաւրուսում (զարնուեցայ) դուռաց Խուզարկուները ձայնի կողմ հաւաքուեցան որ գերին ազատեն, իսկ Աբրիեօմ գտաւ իր ապահով ճանապարհը, գերին անտառի միւս կողմէն դուրս հանեց, գտաւ իր ծանօթ ճանապարհը, արագաքայլ գնացին: Նա ճանապարհին մի անմեղ մարդ ևս սպաննեց որ իրենց ուր լինելն չյայտնուիւ: Լոյսը բացուեցաւ:

Չորս ժամ ճանապարհը շարունակեց Աբրիեօմ, ընկաւ իր ծանօթ վայրերն, խուզարկուրը մի ժամ հեռաւորութեան վրայ տեսան Աբրիեօմը, ամէն ջանք ի գործ գրին առաջը կտրել, սակայն Աբրիեօմ գիտէր կտրուկ ճանապարհներն, ուր կարող էին հասնիլ: Աբրիեօմ շատ յոգնած էր, մի բարձր բլուրի գաղաթի վրայ կանգ առաւ. ձայն տուեց թէ գերին ապահով է, հոգ մի քաշէք:

Այդ տեղ կրճքի երկար մազերը ձեռքով բռնեց, քաշեց, կաշին բարձրացուց, խոր շունչ մի քաշեց, շարունակեց գնալ: Խեղճ գերին այլ ևս գնալու անկարող էր, կամ պիտի սպաննէր, ինքը խոյս տար կամ հետը պիտի տանէր, տեսաւ այլևս ուշէ ընկած է. տեսնուած բլուրի ձախ

կողմը մի խիտ անառւի մէջ իջան, սրլեցան և
Հետևողները բլուրէն անցան, ամեն կողմ խու-
զարկեցին, չգտան, դարձան յետ գնացին Սիւր-
մենէ, եղածը յայտնեցին Խալիլ բէզին:

Աբրիեօմ նոյն գիշերը հանգստացաւ հետև-
եալ երեկոյն գերին հասցուց Շաթր օղլուն
ասեանը. — Բէզ, ասաց Աբրիեօմ, Սիւրմենէի մեզը
գովական է, քեզի տիկ մը մեզը բերի:

— Աբրիեօմ, արդարն ասա, այդ ինչ մարդ է:

— Բէզ, կասէ գերին, Խալիլ բէզի եղբայրն էմ:

Շաթր օղլին Աբրիեօմի ուսերուն զարկեց
ու շատ ապրիս, ասաց, սա մեզը չունի, սորա
եղբօր կարող ես բերել:

— Այդ իմ գործն է, միայն քո աչք իմ վրայ
լինի, իմ ազդակներն են և զնասնն:

Շաթր օղլին քանի Յուսէփցի կանչեց,
սպառնացաւ որ Աբրիեօմին ձեռք շտան, մի վտանգ
հասնի, կը պատժուին:

Խալիլի ու Իբրահիմի մէջ հաշտութիւն կա-
յացաւ, գերին պատուով վերադարձուցին Սիւր-
մենէ: Խալիլ Աբրիեօմի արած քաջազործութիւն-
ները լսած լինելով Իբրահիմէն խնդրեց որ
Աբրիեօմն իր մօտ շրկէ, տեսնէ թէ ինչ տեսակ
մարդ է:

Աբրիեօմ աներկիւղ գնաց, ներկայացաւ Խա-
լիլ բէզին, շատ պատիւ ստացաւ: Քանի որ մնաց
Խալիլ կանչեց իր մարդիկներն ու ցոյց տուեց
Աբրիեօմը, ասաց. — Ձեր 500ը մի կողմ, այս մի կողմ:

Այդտեղ մի թուրք Աբրիեօմի վրան սէր կը
ձգէ, նորա հետ կգան Եօմուրա, միջոց մի աւա-
զակութեամբ կը պարապին, մի օր ևս Աբրիեօմ
այդ թուրքին կապաննէ: Վինով ժամանակ թուր-
քին ասած կը լինի. «արի, զիս շալակէ, տար»:
Նա ևս ասած կը լինի. — Ձեմ կարող դու ծանր ես:

Աբրիեօմ թէև բէզէն վտահ, սակայն լսեց
որ օր օրի վրայ իր դէմ որոգայթներ կը լարուի-
նորա հօրեղբօր որդի Վարդեվան, որ առ ոչինչ
կը համարէր Աբրիեօմը, լարուեցաւ նրա դէմ:
Վարդեվան ուր և գտնուէր, Աբրիեօմ այնտեղ
չէր կարող մտնել, յիմարը ինչպէս յիմարապահէն-
երկիւղ կը կրէր. Աբրիեօմ ևս սաստիկ կակնածէր,
նորա մօտ չէր համարձակեր մի բան խօսիլ նախ
քան այս գէպերը, իսկ այժմ աւելի երկիւղ կը
կրէր, ինչպէս մուկը կատուէն, միևս կողմէն իրեն-
սիրտ կտար, գիտնալով որ Շաթր օղլին իրեն
պաշտպան է:

Վարդեվանի սուր ու խլացուցիչ ձայնը ուր
և լսէր, Աբրիեօմ խոյս կտար, այնտեղ այլևս
չէր տեսնուեր:

Աբրիեօմ լսեց որ իր հօրեղբօր որդի Փիլոս-
հեաը առնելով քանի երեւելի Յուսէփցի՝ գի-
մած են Շաթր օղլուն որ Աբրիեօմի կեռն-
քին վերջ տայ. վասն զի գիշեր, ցերեկ, կա-
սէին, իր վատ և անբարոյական վարմունքով ժո-
ղովրդեան ատելի դարձած է:

Ժողովուրդը տեսաւ որ փոխանակ Աբրիեօմին:

պատժելու աւելի կը յարգէ, այս անգամ հայ թուրք, յոյն հեռերնին առին, միատեղ գիմեցին Տրապիզոն Շաթր օղլու մեծ եղբոր, խնդրեցին որ զսպէ, կամ սպաննել տայ:

Փողովրդեան բողոքը լսեց կասակալն, հրամանագրեց եղբորը որ ժողովրդեան արդար բողոքը լսէ, Արրիեօժը կալանաւորէ տաանց սպաննելու և իր մօտ զրկէ:

Արրիեօժն էր ու հինգ գիւղ, որ մի այս գիւղի, ուրիշ օր մի ուրիշ գիւղի մէջ էր, միայն Կիւլանայ չէր համարձակեր մանել, վասն զի վարդեվան այնտեղ ներկայ էր:

10.

Տ Է Ր Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ

Աշունը վերջանալու մօտ էր, Արրիեօժ լսեց որ Փիլոս և քանի Յուսէփցի գիմամ են Շաթր օղլու մեծ եղբոր ի Տրապիզոն, զգաց որ վտանգը մեծ է, չէր կարող գիւղելու մէջ երևալ, չէր կարող ձմրան ցրտին անտառներու մէջ ապաստան գտնել, թէև երբեմն այլ և այլ կասկածներու տակ ստիպուած էր անտառներու ծառօց խռռչներու մէջ գիշերել, սակայն գինեմուլութիւնը, որկրամուլութիւնը անտառէն դուրս մղեցին զինք, դարձեալ սկսաւ անպաշտպան աներու վրայ յարձակուիլ ու կողոպտել:

Մի օր ևս կը լսէ որ տասնի չափ ենիչէրիներ քանի Յուսէփցի հեռերնին առած՝ կարմեն զինքը, որ կալանաւորեն, նա այլևս բողոքովին յուսահատած՝ սկսաւ ամեն մարդու վրայ կասկածով նայիլ, նա կը կարծէր թէ հոգը, բոյսը, անտառը ևլն, սխալալուած են իր դէմ, վստահ չէր ոչ մի ազգականի վրայ, բացի Նահապետէն: Կը կարծէր թէ մի օր քնած տեղը պիտի սպաննեն զինք, շատ անգամ գիշերները անբաւ կանցներ, մի փոքր խշոց կամ ձայն զինք կը վրդովէր: Գանակը քաշածին պէս ձայնի կողմը կը խոյանար: սորա համար եթէ բարեկամ ևս ունէր, չէր համարձակեր մօտենալ և մի դիտողութիւն անել:

Ոչոչեց մի առ ժամանակ Թալիլ բէկի մօտ գնայ, ազահով անցնէ մինչև ձմեռը վերջանայ: Իր կարիքի կարևոր մասը պատրաստեց, իր սխալուողը, որ Տրապիզոնի ամեն գիւղացիք ունին, կտպեց մէջքը:

Նորա սխալուողը աւելի բարդ էր, մի մէջկողով փոկի կիսուն վրայ 4—5 խաւ կաշի կարուած էր, երկու թիղ երկարութեամբ, մի թիղ լայնութեամբ, տակի առաջին խաւի մէջ հաստատած էր երկու խոշոր տարձանակներ այլ և այլ մասերն արծաթապատ, երկրորդ խաւի մէջ 1 1/2 կանգուն երկարութեամբ հաստ ու կեռ դանակն, երրորդին մէջ ծխախոտի չալուխն, կրակ վերցնելու ունելին ևլն, չորրորդին մէջ զաւլուխ կոչուած քսակն, որ մէջը արէթ, կայծհան, կայծ

քարեր, որ հրացանն համար ևս կը գործածէր։ Այս խաւին մէջ էր նաև դրամի քսակն և ուրիշ մանր մունր գործիքները հրացանը քանդելու և մաքրելու։ Մեծ մաթարան մի կողմէն կախած, մաթարայի մօտ ձախ ազդրի վրայ կախուած էր թափքով (պատեան) փոքրիկ դանակը մշտական գործածութեան համար։

Մեծ բիր մը ձեռքը առաւ նա և ճանապարհ ընկաւ. ձիւնը արդէն մի թիղ թանձրութեամբ երկրի երեսը պատած էր, գնալու միջոցին առատ ձիւն ևս տեղաց. ճանապարհը աննշմարելի դարձաւ, որով ճանապարհը թողեց, դարձաւ դէպի աջ. ուղղեցաւ մօտակայ կալաֆիկայ կոչուած հասարակ գիւղին։ Գիւղի մէջ ցոյց տուին նորա, որ Տէր Կարապետի տանը օթեաննի։

Այդպէս այլ արաւ նա. գնաց դուռը բիրով բացաւ. խուպոտ ձայնով ասաց.—Տէրտէր, խոստովանելու եկած չեմ, քամին զիս քշեց։ Քահա՛նայն անմիջապէս ճանաչեց, ասաց.—«Գուրպան օլայիմ թրիփլյա, սիւրտի կէթուրտի գափիլյա»։ (մատաղ լինիմ այն բքան, որ քշեց ասրցուց մեր դռան)։ Աստուած օրհնէ այն քամին, որ քեզ մոլորեցուց, մեր տունը ձգեց։

—Տէրն, ասաց Աբրիեօմ, կաշխատիս գլուխս աւետարանի տակ դնես։

—Աբրիեօմ, Աստուած որ քեզ բերեց մեծ Տէր Կարապետի բուրակի շուրջը, գլուխդ ալ

աւետարանի տակ պիտի դնես, դու ևս պիտի մտնես, պիտի տեսնես ինչ կայ աշխարհ։

Աբրիեօմ կուրծքը կրակին տուեց, ծխոյա՛մօրծը ծխախոտ լեցուց, իր ունելիով կրակ մը մինչև վրան դրեց, աէրտէրն ևս զուգ մը զինի առաջը դրեց, ասաց.—Խմէ մեծ Տէր Կարապետի յիշատակին, ա՛խ, սև լինի այն օրը, որ նահատակեցին։

—Նահատակներէն ես խոյս կտամ, աչքիս առաջ կը բերես։

—Ասել կուղէ մեծ Յուսէփ պապին ալ չես ուղեր։

Աբրիեօմ լսած էր որ Յուսէփ պապ մը եղած էր. ինքը, ամբողջ Յուսէփիցիք նորա սերունդն են, ուրիշ ոչինչ չէր գիտեր։

—Յուսէփ պապ, ասաց նա, ինձ պէս մի մարդ ծնած է, քու Տէր Կարապետ ինչ արած է։

—Աբրիեօմ, դու բան չգիտես, մէկ օր քեզ կը պատմեմ թէ ինչպէս Չատիի գիշեր հարիւրաւոր հայերու հետ սպաննեցին Տ. Կարապետը, ի Սև գետ ինչ սոսկալի կոտորած եղաւ, փախուստ տուող հայեր ինչ դառն տանջանքով անտառներու մէջ ապրեցան։ Ապա կը պատմեմ թէ քու մեծ Յուսէփ պապի գլխուն ինչ փորձանք եկաւ։

—Տէրա, ինչի մօմի լոյսը իմ աչքեր կուրացնէ, եթէ այդ քու ասած խօսքեր իմ գըլուխս մտաւ, ասաց նա։

Աբրիեօմ կը զայրանար այն ժամանակ, երբ

հանդէպինը շատ խօսիր, չգիտեմ ինչու այս անգամ լռեց միայն, այլևս չխօսեցաւ:

Աբրիեօմի գինւոյ դուշը դատարկ էր արդէն:

— Քն, իրիցկին, դուշը լից, ինծի էլ լից ու բիր, ասաց տէրան:

Աբրիեօմ լուռ ու մունջ մի քիչ մտածեցնա մտածել չէր գիտեր, տէրան հասկացաւ որ Աբրիեօմ զինքը ապահով կզգայ այս զիւղին մէջ, այն պատճառաւ որ այստեղ Յուսէփցի չկար, ուրիշ զիւղացի հայեր ևս երկիւր կը կրէին իրմէ:

— Ես գիտեմ ինչ կը մտածես, ասաց տէրան, այդ անցաւ:

— Տէրա, ասաց Աբրիեօմ, այնպիսի խօսք աստ իմ գլուխ մտնէ, ասաց Աբրիեօմ, սակայն ինքը կը մտածէր թէ Սև գետ ինչ եղած և կամ ինչու համար կստորած պիտի լինի, նա մանուսանդանոր համար կը մտածէր ինչ մեծ Յուսէփ սրտ է նահատակուողը, ինքը միայն գիտէ, մէկ Յուսէփ պտպ, որմէ սերած են Յուսէփցիք:

Աբրիեօմ քանի տմիս ձմեռեց և հիւրասիրուեցաւ Տէր Կարապետի տունը, հանդիստ կը քնէր, անկասկած դուրսը ման կզար:

Նա իմացաւ որ Տէր Կարապետի տունը նուիրական տուն է, զիւղացիք ամենքը յարգանքով կը վերաբերուէին այս տանը, նոյն իսկ նահատակի մնացորդին սրբի պէս կը պաշտէին:

Կարծես Աբրիեօմ հետզհետէ կը զգաստանար: Աբրիեօմ հետզհետէ փափաք զգաց իմանալ

թէ ինչ անցքեր անցած են Սև գետ և Մալա, սակայն մի անգամ ասած էր թէ «իմ գլուխ չմտներ», դորա համար ալ չէր խնդրեր որ ասէ: Իսկ տէրան ևս խելքով էր, մի երեկոյ խօսքը իրիցկին՝ ուղղելով պատմեց թէ Սև գետի անցքը և թէ Մալա գիւղի անցքը, բայց հետաքրքրական տեղեր բաց թողուց: Աբրիեօմ լուռ ու սունջ հետաքրքրութեամբ կապասէր թերին լրացնելու, բայց տէրան՝ զինին որ առաջը դրուած էր, վեր վերցուց, խմեց, նոյնը առաջարկեց Աբրիեօմին և խօսքը ուրիշ կողմը դարձուց:

— Ծօ, Աբրիեօմ, ասաց տէրան, ինչ կողնած կաշիս, խմէ, խորաթէ, խաղ մը ասէ, ինչի մը էրէ, քու մեծ Յուսէփ պապը եղմօն սուս ու փուս նստուչ չէին գիտեր, դավուլ զուսնայ չալէին կու, դուն սւմ էլամ իս:

«Դավուլ, զուսնայ չալել» բառեր Աբրիեօմ իր նախնիքներու համար անպատուութիւն համարեց, խիստ բարկացաւ, ձեռներն դողդողաց, տարաւ դանակին մօտ որ քաշէ, մի հարուած տայ տէրային, սակայն յանկարծ իր կատաղութիւնը զսպեց, զգաստացաւ մտածեց. «Եթէ կայ մի մարդ որ իմ վրայ չարիք չխորհիր, այն ալ այս տէրան է, ինչ ալ ասելու լինի, պէտք է համբերել»:

Տէրան կէս կատակ, կէս լուրջ ասաց. — Ա՛խ Աբրիեօմ, Աբրիեօմ, ինչ ասեմ պզտիկ Յուսէփ պապուն որ քեզի պէս խըլառ սերունդ ունի, հիմա մեր գլխուն փորձանք դարձած ես:

—Տէրն-տէրն, ասաց Աբրիեօմ, երևի դու Աբրիեօմի արածները չես լսած, ժողովէ քեզի, հա ելայ, հն:

—Հն, Աբրիեօմ չլինի նեղացար, ապա ես նվ եմ. լսած ես Տէր Կարապետ՝ քո դիմաց կանգնած է, հն:

—«Տէրն, տէրն, աչէ թևերուդ վրայ, սիմն էկած է արևուդ վրայ», դու ինչպէս իմ եօթ պապ կը քամահրես:

—Ես տէրտէր եմ, քեզ կը քամահրեմ, իսկ կօրհնեմ այն մեծ Յուսէփ պապը, որ իմ պապու պէս արինն թափեց, ահն:

—Տէրն, ասաց, դիտեմ, լեզուիդ տակ մի բան կայ, ասն, հոգիս բերանս հանեցիր, դիտես որ համբերութիւնս կարճ է:

—Չէ, չէ, Աբրիեօմ, չլինի նեղանաս, ես կատակ կանեմ:

Աբրիեօմ մեղմացաւ, յուշիկ յուշիկ կակշացաւ, եղաւ բանբակ:

Մի օր ևս տէրան ասաց. —Փն, իրիցկին, գնն ձիւ թամբը բեր:

—Ինչ պիտի անես, այ տէրտէր:

—Չարնեմ այս մարդու վրայ:

—Վայ, մեր տէրտէր յիմարացած է, մարդ հիւրին միթէ այդ տեսակ բան կասէ: Դարձաւ Աբրիեօմին ասաց.

—Եղբայր, չլինի նեղանաս, մեր տէրտէրն է, կատակ կանէ:

Մառանի մէջ քաշուած կապրէին ընտանիքը (տէրտէրի ընտանիքը), նորա ամեն խօսակցութիւնը կը լսէին, դառապայի (տախտակօրմ) ճեղքերէն կը դիտէին, կը զարմանային թէ կատաղի Աբրիեօմ ինչպէս կը համբերէ. Կային որ «մարդասպանութեան հօտ կգայ» կասէին, կային նաև մտածողներ թէ «մեծ Տէր Կարապետի օճախի սուրբ շնորհքն է, Աբրիեօմ խելահասցաւ, այլևս բան չաներ»: Մին կօրհնէր Տէր Կարապետի գերեզմանը որ այս գաղանաբարոյ մարդուն վրայ հրաշք դործած է, մի ուրիշը ուրիշ կերպ կը մտածէր:

Սակայն Աբրիեօմ ազդուած տէրայի խօսքերէն, ընկզմած էր խոր մտածման մէջ, մի օրդ ճիրանները մխած նորա սրտի խորը, կը տանջէր զայն. աշխարհ չհաւաքուողը այսօր տէրային հլու, հպատակ դարձած էր:

Գարունը նոր բացուած էր, մի երեկոյին կերան, խմեցին, դուրս ելան ման գալու: Լուսնեակն իր լոյսը սփռած էր, գնացին մի դրոցիի գուռ, լսեցին ներսը խօսողներու ձայնը, ինչ որ այդտեղ հանդիսի մը համար հաւաքուած բազմութիւն կար, հանդէսէն վերջը լուրջ խօսակցութիւն մը կը շարունակուէր: Խօսակցութեան նիւթն էր Աբրիեօմը: Ոչ Աբրիեօմը, այլ «Խլառը խելահասցած է» ամեն բերնից կը լսուէր, ոմանք կը վերագրէին Աստուծոյ, ոմանք Տէր Կարապետի գերեզմանին, ոմանք եկեղեցու «զօրքին», ամեն այլ և այլ հրաշքներու կը վերագրէր: Ժողոված

անձինք թոյլ տուին Աբրիեօմը, սկսան Տէր Կարապետի ու Աբրիեօմի վրայ խօսակցիլ. խօսելու նիւթը շատ հետաքրքրական էր այս երկուքի համար ևս: Աբրիեօմ բաւական ծանօթութիւն ստացաւ իր նախնեաց վրայ, նոյնպէս տէրայի նախնեաց վրայ, սակայն դորանով չէր բաւականանար, աւելի ևս հետաքրքրութիւնը շարժեցաւ, այս անգամ ամենայն ուշադրութեամբ մտիկ կնէր, որ մի բան աւելի լսէ, վասն զի լսած ամէն մի նախադասութիւն իր համար օգտակար էր, միայն «Խըլառ» բառը շարունակ կրկնուելուն շատ նեղացաւ, համբերութիւնը չտարաւ. — «Ես խըլառ չեմ», դուռաց զայրացած. խըլառ տէրան է, տէրան:

Տանը մէջ այս ձայնի վրայ շունչ ու շշնկոց դադարեցաւ, վասն զի սարսափեցան նորա խրոստ ձայնէն սրբեցան, մնացին:

Աբրիեօմ զղջաց, վասնզի իր համար հետաքրքրական խօսակցութեան թելը կտրուեցաւ:

Այդտեղէն հեռացան, անտառի միջոցով մի ուրիշ տան դռնով անցան, ապա վերադարձան իրենց տունը:

— Աբրիեօմ, մի օր ասաց տէրան, իմացած եմ որ գնալու ես Սև դետ, քեզ կտամ մի տիկ իւղ, մի տիկ ևս պանիր, տար քո տուն ու արի, միասին կերթանք, ես ևս դորձ ունիմ:

Աբրիեօմ առաւ իւղը, պանիրը գնաց իր տուն. կինը, որդիքը տեսաւ, դարձաւ:

Նա կը մտածէր թէ տէրան ինչ գործ ունի

Սև դետ, քանի որ նորա մահմետականներ են, ինքը մօլլա չէ, այլ քահանայ, Հարցնելու սովորութիւն չունէր երբէք, մտածեց որ հետևի իրեն, նորա ամէն շարժման ուշադրութիւն դարձնէ:

Տէրան է, հագաւ լազի նման մի նեղ զիւկայ (վարդիք), կռնակը մի կարճ ապա, գլուխն ևս ֆասի վրայ սպիտակ փաթթոց, փաթթոցի վրան ևս կուկուլան անցուց, մախախն ևս անցուց վիզէն ձախ անթի տակ, մէջը պաշար զետեղեց, բիրն առաւ ձեռքը ու ճանապարհ ընկան, գնացին:

Աբրիեօմ հետևեցաւ տէրային, բայց չէր գիտեր թէ ինչն է համար կերթայ, միայն կը կարծէր թէ մեծ Տէր Կարապետի նահատակուած վայրը պիտի տեսնէ, կամ ինձ ցոյց տայ: Այնչափ հետաքրքիր չէր Աբրիեօմ որ փորձ փորձէր հասկանալու. արդէն իր բնութեան մէջ իսկ չկար մէկուն հարցում ուղղել:

Ամբողջ երկու օր խիտ անտառներէն անցնելով Սև դետ հասան:

Տէրան երբ Սև դետը տեսաւ, ի խորոց հառաչանք մի քաշեց, քստմնելի տեսարաններու յիշատակը իր մէջ զարթեցաւ, հեկեկալով արտասուեց: Այդ հառաչանքն ու արտասուքը խոր խոցուած վէրքերու միջէ դուրս թռաւ, որ միայն զգայուն սիրտ կարող է չափել:

Աբրիեօմ զարմացաւ թէ տէրան ինչն է այդպէս արաւ, վասն զի զայն միշտ ուրախ, զուարթ տեսած էր:

Սև գետի եզրը մտան մի անտառաւայր, մեծ ծառերու տակ փոքր ինչ հանգստացան. պաշար ունէին, կերան, մի մի գաւաթ օղի խմեցին: Տէրան աչքերը յառած էր գետի այն կողմը գըտնուած բլուրի մը. տեսաւ մի կին այդ բլուրին վրայ ման կգայ, յաճախ տէրայի գտնուած ծառաստանի կողմը կը նայի: Տէրան է, անմիջապէս կանգնեցաւ, ասաց.— Աբրիեօմ, դու ուշադրութեամբ այն պառաւին նայէ, իմացիր թէ որ կողմ կերթայ:

Տէրան ըստ իւր սովորութեան, որ իր նախորդ քահանաներ ևս կանէին, բիրն առաւ ձեռքը, Սև գետի եզերքն ի վեր գնաց, պատահած ծառերուն մի մի բլի հարուած տուեց ու վերադարձաւ Աբրիեօմի մօտ. քիչ հեռուն հանեց սաղմուտը, և սկսաւ քաղել (կարգալ): Իսկ բլուրի գագաթը գտնուող պառաւը երբ տեսաւ տէրային, որ ծառերու հարուած կտար, իսկոյն շտապեց գիւղի կողմ աներևոյթացաւ:

Կերևի դա իր գիւղին մի բարի աւետիս տալու համար կը վազէր, նորա կորած սիրելի օրդին էր արդեօք գտնուած:

— Չէ, դա էր այնպիսի գիւտ մը քան ամեն բան թանկագին:

Ինչ հասաւ պառաւը, գտաւ իր հաւատակիցներն, ասաց.— Քոյրեր, օրիորդներ, շտապեցէք, տէրան եկած է, մեզ համար միւսոն բերած

է, գնանք միւսոն վերցնենք ու սրբութիւն առնենք, մեր պղծուած հաւատքը նորօգենք:

Աբրիեօմ տեսաւ դիմացի սարէն կիջնային կգային դէպի ցած՝ կարգ մը կիներ ու աղջիկներ. երբ մտեցան, տեսաւ նոցա ամէն մէկը ունէր հատոց ու շուան, մտածեց որ սրանք ցախ ու հորթերու համար մող տանելու կգան:

Աբրիեօմ անոնց ճանապարհին վրայ բուլբլ մը տակ նստաւ, տեսաւ այդ խումբը մտեցաւ, կրօնական շերմեռանդ խօսակցութեան բռնուած էին, միւսոնի, աւետարանի, սաղմուտի, պատարաքի, մկրտութեան և հազորդութեան վրայ կը խօսէին. նորա զարմանքը կրկնապատկեցաւ, նա գիտէր որ Սև գետացիք շերմ մահմետականներ են, նոցա մօլլաներն կրօնամօլ, այրերը տեսած է միշտ մղկիթ յաճախելուն: Նա լսեց որ կիներէն մին հառաչելով ասաց.— Ա՛խ լորի ծառ, դու ինչ սև օր տեսած ես, բիւր երանի այն աւուր որ քո ներքև հարիւրաւոր հայեր կտորուեցան Քրիստոսի սուրբ հաւատի համար. կարմիր արիւնը լցուեցաւ Սև գետը, գետը տարաւ Սև ծովը:

— Ապա ինչ տանջանքով ենիչէրիները նահատակեցին մեծ Տէր կարագետին, ասաց հարսներէն մին:

— Մեռնիմ քեզ, ով Քրիստոսի սուրբ հաւատարդեօք աչքի լուսով մի անգամ ևս պիտի տեսնենք մեր սուրբ եկեղեցին զարդարուած, տէրան պատարադ անէ, աւետարան կարգայ, տիրացուներ

երգեն հրեշտակի նման, սաղմոս ու շարական երգեն, ասաց մի ուրիշը:

— Մայրիկ, կերևի աէրան մօտ է, միւռոնի անուշ հոտ կգայ:

— Մայրիկ, ասաց մի աղջիկ, մեծ Տէր կարապետ կասես Թորոսլի գիւղ կը բնակէր, կգար այստեղ պատարագ կանէր, Թորոսլին սւր, մեր գիւղ ուր, շատ հեռու տեղ է, ինչպէս երկիւղ չէր կրեր թորքերէն, կգար:

|| — Ինչպէս այս Տէր կարապետ եկած է, այն ևս այնպէս կգար, ասաց մի ուրիշ աղջիկ:

— Չէ, աղջիկս ասաց մայրը, մեր երկրի այս Սև գետ կոչուած տեղը 36 գիւղ ամենն ևս հայեր կը բնակէին, մի մասը կոտորեցին, երկրորդ մասը փախան, մնացածներն ևս թուրքացան:

— Ա՛խ մայրիկ, թուրքի հաւատը խլի բան չէ. մօլլան որ շան կը նմանի, թող մնացածներն ևս փախնէին կամ մեռնէին, լաւ չէր:

Պատասխան չտուեց մայրը, իրենք արդէն մօտեցած էին տէրային, երբ տեսան տէրան հին եկեղեցու աւերակներու մէջ կաղօթէր, յանկարծ չորեցան, գետինը համբուրեցին. — Ա՛խ, մեռնեմք ու քայլած գետնին, ասացին պառաններն ու մտան եկեղեցին. քահանայի ոտները, հանդերձի քղանձքներն ու ձեռքերը համբուրեցին արտասուելով: Քահանայն ևս արտասուելով օրհնեց ամենուն, այս անգամ ժամասացութիւնը բարձր ձայնով շարունակեց:

Աբրիեօմ արդէն իմացաւ դռքա տան, կովբուռ, հորթիկներու կեր տանողներ չեն, այլ տէրայի ուխտաւորներն են, բայց կը մտածէր թէ ինչպէս Տէր կարապետի գալը իմացած են. թերևս կը մտածէր, մի որոշեալ օր կայ, դիտեն այդ օրը կգան:

Ս.յճ, որոշեալ օր կար, ամեն տարի Տէր կարապետ պիտի գար, սակայն զանազան արգելքներ կը պատահէր, երբեմն ուշ կգար, այս պատճառաւ կիներ փոփոխակի բլուրի դագաթէն կը նայէին, տեսածնուն պէս հաւատացեալներու իմաց կաային:

Ժամերգութեան աւարտմանէ վերջը, կանանց մին ասաց.

— Տէրան, մեռնիմք քո ոտներուն, այս քսան օր կայ, քո ճանապարհին կը նայէինք, երկու տղայ ևս անմեռոն մեռան, թաղեցինք, մեր հողին կորուստ մատնուեցաւ, ինչպէս պիտի փրկուինք:

Տէրան ամեն մէկին հարցման պատասխան տուեց, մխիթարեց, մի առ մի պատուէր տուեց:

Քիչ խօսելէն վերջը չորեցուց, պահպանիչ ասաց, խոստովանեցուց, կանգնեցուց որ պիտի հազորդէր:

Աբրիեօմ քիչ քիչ կը մօտենար տէրային, տէրայի աչքը միշտ Աբրիեօմի վրայ էր, տեսաւ նորա դէմքը հին Աբրիեօմին չնմաներ. ձայն տուեց. — Աբրիեօմ, արի սրբութիւն առ:

Աբրիեօմ միայն փոքր եղած ժամանակ սրբու-

Թիւն առած էր, նաև եկեղեցի մտած, այժմ տեսնելով կանանց ջերմեռանգութիւնը, աղքատեցաւ: Քահանայի կանչելուն վրայ անմիջապէս գլուխը բացաւ, գնաց չոքեցաւ առաջը, խոստովանեցաւ ու հաղորդուեցաւ.— Աբրիեօմ, Աստուած թողութիւն շնորհէ, ասաց տէրան: Տէր Կարապետ օրհնեց եկեղեցու շուրջը գտնուած գերեզմանները նաև մեծ Տէր Կարապետի նահատակուած վայրը: Տէրան խնամով փաթութած մեծ շիշ մը հանեց, կանայք նոյնպէս խնամով փաթութած փոքրիկ շիշեր հանեցին: Մեծ շիշի միջին մեռսն էր, ամէն մի փոքր շիշերու մէջ քիչ քիչ մեռսն լեցուց, մեռսնի վրայ աղօթք ասաց, պատուէրներ տուեց թէ ինչպէս պիտի քսեն մեռոնը նորածին երեխաներու: Մեկնեցաւ Աբրիեօմի հետ ուրիշ գիւղ, նոյնպէս կատարեց հոգևոր պաշտօններ:

Որ գիւղը գնալու յաճարութիւն ունէր, այնտեղ ուր հաւատացեալ կար, այն ամեն գիւղերը գնաց¹⁾, ապա վերադարձաւ Աբրիեօմի հետ

1) Արդէն ասուած է՝ մեծ նահատակ Տէր Կարապետի 5—6 ըդ. սերունդը որպէս յորդի «Տէր Կարապետ» անունով քահանայ կը ձեռնադրուէին. գաղտնի Սև գետ կերթային, հոգևոր պաշտօն կը կատարէին. մինչև 3-րդ. սերունդը այլ և կին կը մասնակցէին, քրիստոնէական հաւաքը ամբապինդ կը պահէին. տակաւ առ տակաւ մօլլաներու, ենիչէրիներու ազդեցութեան ներքոյ թուլացան, մնացին կանայք, որոնք գաղտնի կը պաշտէին քրիստոնէութիւնը: Չգիտեմ, ինչպէս եղաւ, Տէր Կարա-

Կալաֆիկայ: Աբրիեօմ գնալու էր Խալիլ բէղի մօտ, որ Սև գետի ստորին մասերու մօտ տուն ունէր և շատ անգամ Սիւրմէնէ կը բնակէր. կը կառավարէր թէ Սիւրմէնէ և թէ Սև գետի ժողովուրդը. բայց չգնաց: Նա միտքը դրած էր գնալ, տեսնել մեծ Յուսէփ պապի գերեզմանը և օրհնել տալ, տեսնել նաև իր թուրքացած ազգականները:

պետի սերունդէն մէկը քահանայ ձեռնադրուեցաւ. Սև գետացի մի այլ սերունդէ մէկը քահանայ ձեռնադրուեցաւ Տ. Կարապետ անունով, այն նպատակաւ որ շարունակէ Սև գետ գնալ, կրօնական հաւատալիքները վառ պահել թուրքացած հայերու մէջ: Սա օրհնակ առած էր Կրօմցի թուրքացած յայներէն, որք յունական պատերազմէն վերջը խնդիր տուին այլ և այլ զհասպաններու, վերադարձան իրենց նախնական եկեղեցւոյ գերիւր: Այս Տէր Կարապետ, որ Տաւրաշիան կը կոչուէր, միշտ զիմած է Պօլսոյ ամիրաներուն, խնդրած է մի հնար գտնել, Սև գետացիներն ի քրիստոնէութեան վերադարձնել՝ հնար չէ գտած: Միայն հոյ գիւղերու համար գսլրոցական ու եկեղեցական զրքեր միշտ առատ առատ նուէր առած՝ բերած տարածած է հոյ ժողովրդեան մէջ: Թող որ Սև գետացիք չկարողացան վերադարձնել: Ապիօն գիւղ բընակող Սևգետացիներէն շատեր կային որ Սևգետացոց տօմարին մէջ արձանագրուած էին, որոնցմէ սկսան զինուոր առնուլ: Տ. Կարապետ քանիցս դիմեց պատրիարքարան, արձանագրութենէ հանեց, սակայն զինուորական արձանագրութեամբ դարձեալ զինուոր կառնէին. 25 տարիէ ի վեր չեմ գիտեր թէ ինչ վիճակի մէջ է:

Աբրիեօմ տէրայէն խնդրեց, որ Սեգետացոց անցեալն ու Յուսէփոց անցեալը իրեն պատմէ. տէրան չպատմեց. — Կնն, քո տուն տես, ասաց. տան պակասութիւնները հոգն, Նահապետն ևս հեռոք առ արի, որ խօսելիք ունիմ:

Աբրիեօմ գնաց, Նահապետին ևս խնդրեց որ իր հետ դայ. բայց նա չգնաց. գիտէր որ Աբրիեօմի հետ մարդ չէ կարող ապրիլ, նամա- նաւանդ եթէ գնար, Յուսէփոց աչքէն կկոխար:

Աբրիեօմ երկրորդ անգամ խնդրեց, Նահապետ չլսեց. բայց զարմացաւ թէ ինչո՞ւ բնութիւնը փոխուած է. գիտէր որ նա երկու խօսք խօսիլ իր կեանքի մէջ չէր տեսած:

Աբրիեօմ այլ ևս բան չասաց. գնաց Տէր Կարապետի մօտ:

Տէրան տեսաւ Նահապետ եկած չէ. մի գիր գրեց, յայտնեց որ Աբրիեօմ խելօքացած, լաւ մարդ դարձած է. ձեղի ամօթ է որ ձեր ազգականի վրայ հոգ չտանիք, Նահապետ այս նամակի վրայ իր ազգականներէն ևս մի երիտասարդ հետը կառնէ, կերթայ Կալաֆիկայ տէրայի տունը, քանի որ կը հիւրասիրուի:

Տէրան գիտէր որ Նահապետ տեղեակ էր Յուսէփոց պատմութեան. պարտք դրաւ նորա վրան որ Աբրիեօմին պատմէ: Նահապետ պատմեց:

Աբրիեօմ տոաց. — Նահապետ, դու որ գիտէիր, մինչև հիմայ ինչո՞ւ չէիր ասեր:

— Բո տուն չաւիրի, դու Աստուծուն չէիր լսեր, քեզ ո՞վ կարող էր մի բան ասեր, կատաղած՝ աշխարհ կաւերէիր. միթէ մեղաւոր են Յուսէփոցը, որ քեզ սպաննելու հետ են. այն ինչ անմեղ արիւններ դու թափեցիր. միայն մեծ Տէր Կարապետի հրաշքն ու նորա տան շնորհքն է որ հանգարտ նստած ես:

Աբրիեօմ իր և տէրայի մէջ մի նմանութիւն գտաւ. տէրան Սեգետի նահատակի սերունդէն էր, իսկ ինք Մալայի նահատակի սերունդէն, երկու սերունդէն բաղմաթիւ անձինք Մահմետի կրօնին դարձած էին. տարբերութիւնը այն էր, որ Տէր Կարապետ մտացած չէր Սեգետացիներն, տարին մի անգամ կայցելէր, կը քարոզէր, կրօնական պաշտամունք կը կատարէր. իսկ Մուսլի օղլիները մի հայի երես անգամ տեսած չէին:

Աբրիեօմ յանկարծ ոտի վրայ կանգնեցաւ, ասաց. — Շուտ արն, Նահապետ, ելիր, պատրաստուէ, պիտի երթանք:

— Հօրեղբայր, ո՞ւր, դարձեալ խըլըռեցմոր, ինչ կայ:

— Կերթամ մեր մեծ հաւի դերեղմանը տեսնելու. պիտի տեսնեմ Մուսլի օղլիները, խօսիմ:

Նահապետ երբ տեսաւ Աբրիեօմը բոլորս՝
վին փոխուած՝ շատ ուրախացաւ և առանց տըր-
տունջի հետևեցաւ նմա:

Երիցկին պաշար դրաւ իրենց հետ, տէրան
ևս կիսատ պահպանիչ մը ասաց ու ճանապարհ
դրաւ, գնացին:

Աբրիեօմ՝ զինք ապահով զգաց, մանաւանդ
անոր համար որ Նահապետ իրեն պաշտպան էր
և ընկեր ու հաւատարիմ, ինքն ևս փոքր ինչ
զգաստացած: Նորա ուղղուեցան յարևմուտս,
Տրապիզոնի հարաւային լեռներէն պիտի անց-
նէին, որ վտանգ չպատահէր. բայց ուղիղ ճա-
նապարհով երկիւղ կրեցին երթալ. արդէն ենի-
չէրիններն ու Յուսէփցիները ցմիշտ հետքը դըտ-
նելու հետամուտ էին: Ասոնք անցան Կիւչանայ
գիւղն, ուստի իջան Մինկիլայ. Շանայի վերին
գլխով անցան Սարայներ, այստեղէն անցան Մեծ
Սամարուքսայ. բարձրացան Կրօմիլա, իջան Զե-
ֆանոզ, անցան Ալմալուի գիւղերն և իջան Տէյիր-
մէնաէրէի կոչուած գետն, որ կը բաժանէ Եօմուրա
գաւառը Մաչկայէն. ապա բարձրացան Նոխածա-
նայ ու Վերանայ՝ իջան Անիֆա, Արդալիա և ին,
գիւղերէն անցան մի փոքր գետ ու բարձրացան
Մալա:

Աբրիեօմ իր աւագակութեան միջոցին ամ-
բողջ Եօմուրայի գիւղերը գիտէր, վերոյիշեալ
հայ գիւղերու մէջէն անցած ժամանակ լաւ տը-

պաւորութիւն թողուց. հետաքրքիր էր Մաչկայի
հայ գիւղերն ևս տեսնել:

Աբրիեօմ ու Նահապետ մտան Մալա. գիւ-
ղացիները շատ լաւ հիւրասիրեցին, երբ իմացան
փոքր Յուսէփ պապի թոռնորդին էր, ցոյց տուին
Նահատակ մեծ Յուսէփ պապի ու ամբողջ ըն-
տանիքի կոտորուած վայրն ու գերեզմանները.
Նահապետ ու Աբրիեօմ հառաչանքով համբու-
րեցին գերեզմանները: Աբրիեօմի բնութիւնն էր.
մի բան որ միտքը դրած լինիր, այն անմիջապէս
պիտի կատարէր. ելան մեկնելու պատրաստուե-
ցան: Դիւղացիք յայտնեցին որ չգնան.— Զեր
գնալը ապարդիւն կանցնի, գուցէ ձեզ ևս վրա-
սեն. ափսոս էք, նորա—Մուսլի օղլիներն այժմ
մոլեռանդ մահմետականներ են:

Նահապետ փոքր ինչ կաղաց, չէր ուզեր գը-
նալ.— Ա՛յ, օղուկ (որդի), ասաց Աբրիեօմ, չգի-
տես որ միտքս դրածը պիտի կատարեմ:

Գնացին Փլաթանայի գիւղերը, գտան Մուսլի
օղլիները, յայտնեցին թէ մեծ Յուսէփ պապի
ցեղէն են և հայ:

Մուսլի օղլիներն ևս այդ կողմերու թուր-
քերու մէջ անուանի ու քաջ էին, Յուսէփցիներ-
էն աւելի վեհանձն. տեսան Աբրիեօմի աներ-
կիւղ բնութիւնը՝ յարգեցին, բայց չուզեցին հա-
յութեան, որ է քրիստոնէութեանը ու է խօսք
բանալ. վասն զի մոլեռանդ մահմետականներ

էին, այլ պարտք դրին Աբրիեօմի վրան, որ դոնէ տարին մի անգամ այցելէ:

Ասոնք դարձան յետ. Աբրիեօմ իմացաւ Յուսէփցոց անցքը, հետաքրքիր էր Սեպետացոց անցքին ևս կատարեալ ծանօթանալ. այս պատճառաւ պէտք էր գնալ Տէր Կարապետի մօտ. բայց ընտանեկան հանգամանքները ստիպեցին զինք միջոց մը մնալ Սամարութայ-Շանայ. նա այժմ աւաղակութիւն չէր աներ, միայն տան պիտոյքը հոգալու համար ստիպուած էր մէկէն, միւսէն մի բան ուզել, ինչ որ կամաւ կտային կը գոհանար: Նա միտքը դրած էր մի կերպով իր ազգակիներու և հայ ու այլազգի ժողովրդեան հետ հաշտուիլ. բայց հնար չեղաւ, վասն զի Յուսէփցիք ներողամտութիւն ինչ է՝ չգիտէին. բոլորովին մերժեցին, վճռեցին անհրաժեշտ ըստ պաննել:

Նահապետի միջնորդութիւնը ևս առաւել գրգռեց Յուսէփցոց, մինչև իսկ Նահապետի դէմ լարուեցան:

Աբրիեօմ, Նահապետ և ուրիշ 2—3 ընկեր ևս երբեմն հետներն առած՝ սկսան դարձեալ աւաղակութեամբ պարապիլ, որպէս զի երկիւզով ազգեն Յուսէփցոց վրայ և մեղմացնեն:

Յուսէփցիները լաւ գիտէին, որ Աբրիեօմ արիննարբու էր, շատ մարդ կարող էր սպաննել, նամանաւանդ այժմ Նահապետի առաջնորդութեամբ զգոյշ կը գործէ, դիւրաւ չսպաննուիր:

սակայն իրենց ցեղին յատուկ եղած յամառութեամբ ամեն դալիք վտանգ ոտքի տակ առին:

Շաթր օղլին ևս տեսնելով նորա անօրինակ քաջութիւնը՝ կը մտածէ թերևս մի օր իշխանութեան անգամ վտանգ սպառնայ. այս պատճառաւ ամեն կողմ իր հաւատարիմ մարդոց լուր յղեց, կամ սպաննեն և կամ խափելով իր մօտ բերեն: Սակայն դիւրին չէր սպաննել. արգէն ամենը կը հաւատային թէ նա կախարդուած է, սատանաները նորա կը պահպանեն, նորա աչքերը գիշեր ցերեկ մի հաւատար կը տեսնեն. սար ու ձոր, քար ու ժայռ նորա համար հարթ ճանապարհ է. նա թռչնոյ նման կը թռչէր, եղնիկի նման արագավազ էր, գնդակ ու սուր նորա չէր բռներ. ևլն. ևլն. այլ ևս Յուսէփցիներէն դուրս մարդ չէր կարող նորա սպաննել:

12.

Ա. Յ Ա. Զ Մ Ա. Յ

Տրապիզոնէ 3 ժամ յարևելս, նոյնչափ և Սիւրմէնէէ յարևմուտս, այս երկուքին մէջ ծովափնեայ մի փոքր դաշտավայր կայ Գովաթայ անունով, որ 2—3 ժամ տարածուած է ծովու հետ, ¹/₂—⁵/₄ ժամ լայնութեամբ:

Գովաթայէն 2—2 ¹/₂ ժամ ի հարաւ մեծ և փոքր Սամուրաքսայ գիւղերէն իջնող ձորակնե-

րու միացման կէտի վրայ կայ մի յունական ուխտավայր Այազմայ անունով:

Երկու ջրերու միջավայրն կայ ջրաղաց մի և աջ կողմ՝ երկու կալի տարածութեամբ տափարակ վայր մը մէջտեղը մի յաղթ ընկուզենի երկար դարերէ մնացած: Այս տափարակէն 150—200 քայլ վերև — փոքր Սամարաքսայէն իջնող ջրի կից աջ եզրին վրայ բազկի հաստութեամբ կը բղխի մի հանքային ջուր, որ շատ թունդ է, անցած վայրը կարմիր ժանգի խաւ կամ հետք կը թողու յատակը գտնուած կարծր քարերու վրայ, մինչև անգամ ձորի մէջ մտնելէն յետոյ ևս: Այս հանքային ջուրը Համբարձման օրը ուխտավայր է. հայ, յոյն և թուրք ազգաբնակութեան ամեն դասակարգի մարդիկ այդ ջրով պիտի լուացեն, խմեն¹⁾:

Այս ձորի չորս կողմն անտառային մանր ծառերով պատած է. աջ ու ձախ կողերն թէք

1) Միայն Համբարձման օրը խմել սովորութիւն էր. բայց 1867 թուին տեսայ այս ջրի կազային համը. քանի շիշ լեցուցի, քաղաք տարի, բժշկի մը ցոյց տուի մինչև քաղաք տանելը իր թունդութիւնը կորուսած էր. ըստ բժշկի պատուէրին նոր շիշեր տարի լաւ խցաններով ամրապինդ լսցեցի, բերանն ևս հալած ձիւթով պատեցի, որով շիշերու մեծ մասը պայթեցաւ: Այդ օրէն այդ ջուրը կարևորութիւն ստացաւ. ամեն կողմէ—քաղաքէն, Պոլսէն, այժմ ևս Եւրոպայէն կգան. մեծ քանակութեամբ կը տանեն ամեն օր:

զառիվերեր են, մացառուտներով, փուշերով ու բուլքերով պատուած:

Այսօր կենդանութիւն ստացած է ձորակս, քանի ձեռք դափուլ զուռնայ կածէին. հայ, յոյն, թուրք ձեռք ձեռքի տուած կլոր պար կը խաղային ընկուզենույ յաղթանդամ ճիւղերու ստուերի տակ. պարէն յետոյ ըմբշամարտութիւն, այսպէս երբեմն պար, երբեմն ըմբշամարտութիւն. Հասարակութեան մի մասն խոնուած կը լինէր պարի կամ ըմբիշներու շուրջը, մնացածներն ևս խումբ խումբ բաժանուած գառիվերերու ստուերներու տակ կեր ու խում կանեն ու մի կողմէն ևս հանդիսավայրը կը դիտեն, օմանք ևս շարունակ կը յաճախեն Այազման ջուր խմելու կամ լուացուելու:

Այս ջրէն մին կը խմէ, մին երեսն ու ճակատը կը քսէ, շատեր ևս առանձին վայրեր ջուր կը տանեն, մերկանան ու կը լողանան, սվ գիտէ. ամեն մէկը իր ցաւն ու ուխտը ունի, ուխտադրութեան համեմատ կը շարժի. օմանք ևս ջրի հանդէպն գտնուած կաղնուտի մէջ զետեղուած բուլքերու տակ զուարճութեամբ կը պարապին:

Շաթր օղլին ևս իր կանանցով ներկայ էր. նա 1—2 ժամ Այազմայի այս ջուրն առանձնացուց, շրջապատողները հեռացուց, ջուրն իր ընտանիքին յատկացուց, ջրի վրայ վրան զարկեց, վրանի մէջ մեծ ու փոքր լուացուեցան մտնելով փոքրիկ աւազանի բղխած վայրը:

Շաթր օղլին ընկուզենույ ծառի տակ կերթևեկէր, պարողներուն ու ըմբշամարտիկներուն կը քաջալերէր. «աֆէրիմ-աֆէրիմ կը կրկնէր»:

Ըմբիշներն անփորձ էին, դիտմամբ կը մեծամարտէին, որպէս զի բուն ըմբիշները գրգըռուին, հրապարակ գան: Այդպէս ալ եղաւ:

Որոշեալ ըմբիշները կէս մէջքի վեր մերկացան, 5—6 կանգուն հեռաւորութեան վրայ, բոլորչի սկսան ման գալ, առանց իրար նայելու. երբեմն ոստումներ անելով, ծափ տալով և ապա ազդրներուն ու կրծքերուն այնպիսի ուժգին ծափի հարուած կտային, որ շփրտոցը ձորը կը թնդացնէր, որպէս զի կազդուրուին, ուժեղանան. քանի շրջան յետոյ աւելի ուժգին ծափեր և հարուածներ, աւելի արագ ոստումներ կատարեցին. այս անգամ աչքերնին իրարու յառած որպէս մէկուն արած շարժումը մի ակնաթարթի մէջ միւսն ևս անէ կամ հակառակորդն յանկարծակիի բերէ, վտանգաւոր տեղէ մը բռնէ, գետին տապալէ: Սորա յանկարծ խոյացան իրար վրայ. կեռած իրարու բազուկները բռնեցին, գլուխնին մին միւսին ձախ ուսին վրայ սեղմեց ուժգին. միջոց մի իրար տարին բերին, ապա յանկարծ արձակուեցան, ծափ տալով նախկին ձևով սկսան շրջան կատարել:

Տեսարանը փառաւոր էր, բազմութիւնը խըռնուած էր իրար վրայ ու գրգռուած, վասն զի ըմբիշներու մին թուրք էր Կարսլի-օղլի անունով:

միւսը Յուսէփցի Փիլոսն. Յուսէփցիը կուգէին Փիլոսը յաղթէ, թուրքեր ու յոյներ կուգէին Կարսլի-օղլին յաղթէ. երկու կողմէն իրենց ըմբիշներուն կը սովորեցնէին այս կամ այն ձևը անէ որ յաղթէ, բայց ըմբիշներն առանց քաջալերութիւն լսելու. բուն կերպով իրար բռնած յարմար տեղէ մը բռնելու միայն ուշագիր էին: Սորա մի անգամ ևս արձակուեցան. շրջաններ կատարեցին. յարձակուեցան իրարու վրայ, մին միւսին 20—30 քայլ քշեց յետ. ապա միւս իր ուժը հաւաքելով հակառակորդին քշեց: Մին յանկարծ ձախ ձեռքը ձգեց միւսի աջ ուսին, իսկ աջով բռան մէջ ամփոփեց կրծոսկրներու ներքին մասը, միւսն ևս ձախ ձեռքը արդէն ձգած էր հակառակորդի ուսին. աջով փորը: Երբեմն ևս արագաշարժութեամբ մին թոյլ կտար, մի ձեռքը դէպի վեր կը շարժէր. որպէսզի ըմբիշը վերի մասին ուշագրութիւն դարձնէ. բայց յանկարծ նորա չյուսացած տեղէն կը բռնէր. ուժգին կը ձգէր որ տապալէ: Նոյնպէս միւսը աջ ձեռքը կը շարժէր ձախէն բռնելու համար կամ ոտին կը ձգէր վիզը բռնելու համար, այսպէս շարունակ:

Ըմբիշները քրտնած կառ կարմիր կտրած կը հեւային:

Հանդիսականներէն ոմանք երբեմն շունչ քաշելու համար այս այն կողմ կը դառնային. մի քանին տեսան իրենց հանդէպը գտնուած զառիվերը վիճայիլանկայ ու մարտի վշոյ բուլ-

Հանդիսականներու մեծ մասը խոյս տուած էին, մնացողները ևս սարսափահար ձորի վեր, ձորի վայր փախան։ Շաթր օղլին ևս նստաւ իր ձին, դէպի ցած սրընթաց քշեց. Աբրիեօմի առջևէն սւր կարող էր պրծնիլ ամենէն սրընթաց ձին. առաջը կտրեց, սանձը բռնեց, ասաց. — Կինդ ու երեխաներդ ո՞ւմ ես թողած՝ խոյս կտաս, այ կնամարդի, չես ամաչեր, չէ դու բէղ ես։

— Աբրիեօմ, որդի, դո՛ւ ես, ես կարծեցի ուրիշ մարդ է։

— Շնոր, դարձիր, գնա՛ խանուսի մօտ. ասան որ երկիւղ չկրէ. ես ամարդի չեմ. ձեր տան պատիւը կը պահեմ, միայն յանցաւորը կը պատժեմ։

— Ա՛յ որդի, ասաց Շաթր օղլին, դու Փիլոսի համար ինչո՞ւ այդչափ արիւն թափեցիր. նա քանի քանի անգամ քեզ մատնեց։

— Գիտեմ, ասաց Աբրիեօմ. այդ ի՞մ ու Փիլոսի հաշիւն է։

Շաթր օղլին առաւ ընտանիքը, քաշուեցաւ. Աբրիեօմ բարձրացաւ ընկուզենւոյ տակ, տեսաւ, ըմբիշներն դեռ քրտնախառն կը գօտէմարտէին. ընկածներու մէկն ևս հօգելվարք էր։

— Ա՛յ Յուսէփցիի կաթը քեզ հարամ լինի, դեռ չես յաղթած, գոչեց խրոխտ ձայնով Աբրիեօմ։

Փիլոս ուժը ամփոփեց, ամենայն ուժգնութեամբ գետին առ դաշտեց թուրքին, սչքարը

սրբեց, տեսաւ մարդ-մուրդ չկայ, միայն երկու դիակ ու Աբրիեօմ։ Աբրիեօմ Փիլոսին ասաց. — Ապրիս։ Դարձաւ կրկին ասաց. — Հայդէ, գնա՛, հեռացիր, աչքէս հեռու կաց, խելքդ դլուխդ հաւաքէ, ես Աբրիեօմն եմ, հա՛, ձեռքէս չես ազատիր։

Շաթր օղլու ետեէն կանչեց Աբրիեօմ. — Բէդ, արածս շատ մի տեսներ, ես Աբրիեօմն եմ, մի օր պէտք կգամ քեզ։

Շաթր օղլին կը մտածէր թէ ապագային իրեն պէտք կգայ Աբրիեօմ. սակայն իր ներկայութեանը Աբրիեօմի արածն անտանելի է. որով ամեն միջոց ձեռք առաւ, սրեց թշնամիները։

Թուրքերն առաջ այնչափ լարուած չէին Աբրիեօմի հետ, որչափ այս խնդրոյն մէջ. այժմ ամենայն ուժով միացան Յուսէփցոց ու ենիչէրիներու հետ և սպաննելու ամեն միջոց ձեռք առին։

Յոյներ թէև բազմաթիւ, բայց երկչոտ հասարակութիւն կը կազմէին, մինչև այժմ ամեն անարգանք անտրտունջ կը տանէին. այժմ տեսան թուրքերու սաստիկ զրգուումը միացան թուրքերու հետ. քաջ մարդիկներ որոշեցին որ հետեւեն Աբրիեօմին։ Աբրիեօմ զգաց. կակոս ու Աւետիս անունով երկու ընկեր ևս ձարեց, եղան վեց հօգի, սկսան աներկիւղ ման գալ կողոս պուտի։

Յոյներ Աբրիեօմի կազմած քաջ խումբը Լըբ

լսեցին, զղջացին, բայց մի անգամ միացած՝ ի Տրապիզոն ենիչէրիներու աղասիրն գանգատած էին, այլ ևս օգուտ չէր աներ:

Ենիչէրի աղասին 30 հատ ենիչէրի կը յղէ, որ Աբրիեօմը առանց սպաննելու կալանաւորեն, որպէս զի անձամբ տեսնէ թէ Աբրիեօմ ինչ տեսակ մարդ է: Շաթր օղլին այս անգամ չգիտեմ ինչ պատճառաւ՝ Աբրիեօմին լուր կը յղէ, որ խոյս տայ, զինքը բռնելու են, թերևս ապագային ինքը կալանաւորէ, պատիւ ստանայ:

Աբրիեօմ այն պատուը չէր, գիւրաւ ձեռք ընկնէր առանց սպաննուելու. խոյս տուեց անտառներու խորը, ուր բիւրաւոր մարդիկ չէին կարող նորա հետքը գտնել:

Որպէս գիտեմք, Աբրիեօմի տունը քանդողը իր օրկրամուրթիւնն էր, նաև գինեմուրթիւնը, ինքնահաւանութիւնն ու հպարտութիւնը. նա սովորած էր գնալ այն տունը, ուր նոր փուռը վառած թափա հաց թխած էին, կը սիրէր տանը միջավայրը—բուրակի մէջ փռէն քաշուած ու կուկուլած կրակի շուրջը բաղմիլ, ստներն ու սրունքները բանալով կրակին տալ և մազօտ բաց կուրծքը տաքացնել, ձուածեղ ուտել, տաք-տաք փուռնիտը (մեծ գունդ հաց—սօմի) մածնի մէջ փշրել, ուտել, վրան ևս մի քարզան գինի խրմել, զինքը գծգո՛ ընդունողներն ևս երբեմն գաննել:

Կը պատմեն թէ մի գիշեր Աբրիեօմ իր ըն-

կերներով եանսօլի կերթար խողի որսի. ճանապարհին կը պատահի մի խումբ հայերու, որք իրենց սովորութեան համեմատ չեկլի¹⁾ վառած, հարս, կին և տղամարդ մի մի բեռ ածուխ շալակած կը տանէին քաղաք որ վաճառեն, լազուտ գնեն, բերեն հաց թխեն, ուտեն:

Սորա Աֆիեանձցի և Կիւշանացի հայեր էին:

Աբրիեօմ ասոնց վրայ կը բարկանայ, բեռները թափել կտայ, մի մարդ պահապան կը դնէ, միւսներուն կտտիպէ իրենց կանայսխիկները (իգական) շալակեն, տուն տանեն, ապա գան, գործելին քաղաք տանեն վաճառելու:

Աբրիեօմ դնաց Եամբօլի խող որսաց ու վերադարձաւ:

Մի օր նա Ակօր թէ Պօղոս օղլու տուն նըստած՝ կուտէր ու կը խմէր, յանկարծ մօտակայ տեղէն հրացանի ձայն ականջին առաւ, հետը ևս երկու ատրճանակի ձայն. մէկէն թռաւ վեր ու գոռալով գուրս վազեց ասելով.—Վայ իմ արևուն, նահապետ զարնուեցաւ: Նա զգաց որ հրացանի գնդակը դատարկ անցած չէ. նորա լսողութիւնը այնքան զարգացած էր, նպատակին առած գնդակը ու դատարկ անցածը հրացանի ձայն կը հասկանար, կասեն շատեր:

Այն, նահապետ զարնուած էր. այդտեղ

1) Կաղնի փայտի մի կողմը կը ջախջախեն, ծխի մէջ կը չորացնեն, շատ երկար միջոց կը վառի:

բարձր վայրենի ծառեր կային, որ խաղողի որթեր վրան բարձրացած առատ խաղող տուած էին. Նահապետ հրացանը դրաւ ցած, բարձրացաւ ծառի վրան, խաղող կուտէր. եօթ ենիչէրի որ կը լրտեսէին՝ գաղանի եկան ծառի տակ. Նահապետի հրացանը մին առաւ, գնդակահար արաւ Նահապետին. Նահապետ ևս վերեւէն ատըրճանակի երկու հարուածով գետին գլորեց մի ենիչէրի, բայց ինքն ալ ուշաթափ լինելով բարձր ծառէն ընկաւ: Այս միջոցին հայթաներն երբ Աբրիեօմի ահուելի ձայնը լսեցին, խոյս տուին. Աբրիեօմ մէկը նշմարեց. իր հրացանը արձակածին պէս գետին գլորեց: Ապա վազեց Նահապետի մօտ, վէրքերը լզեց, կապեց և հետզհետէ եկան ընկերները. տեսան Նահապետը վրտանգաւոր դրութեան մէջ. նա գնդակէ այնչափ փնասուած չէր, որչափ ծառէն իյնալէն:

Աբրիեօմի բազուկը կտորեցաւ, որովհետև Նահապետի յոյսով, քաջութիւնով և անունով ազդած էր հասարակութեան վրայ. այժմ՝ զգաց որ ենիչէրիներ հասարակութենէ բազմաթիւ օգնականներ առնելով զինքը պիտի պաշարեն. Նահապետն ևս գեռ կենդանի էր, չէր կարող թողուլ ու խոյս տալ. այլ անմիջապէս փայտի ձողերէ մի սալ շինեցին, վրան դետեղեցին, երկու հողի շալակեցին, ուղղուեցան Կալաֆկայի կողմ, սակայն տանելուն շատ նեղութիւն կրեցին. պիտի անցնէին խոր-խոր ձորերէն, բարձր կիրճն-

րէն: Յուսէփոց մէջ տարածուեցաւ Նահապետի սպաննուելու լուրն. առ հասարակ հայ, յոյն, թուրք, որոց առաջ անցած Փիլոս և Պողոս պընդեցին Աբրիեօմի ետեւէն: Աբրիեօմ քանի անգամ յետ դարձաւ 1—2 վերստի չափ վայր, 2—3 մարդ սպաննեց, արագ վազելով հասաւ ընկերներուն: Փիլոս խորամանկ էր. մտածեց որ կտրուկ ճանապարհով չեն կարող տանել Նահապետը, պտոյտ պիտի տան բլուրի մը ետեւէն. ինքը իրեններով կտրուկ ճանապարհով բարձրացաւ, Աբրիեօմի գնալիք ճանապարհի անցքը փակեց:

Նահապետ ասաց.— Ես կը մեռնեմ, զիս մի տանջէք. այժմ անոնք մեր առաջի անցքը բըռնած են, զիս իջեցուցէք անտառի խորը, ձեր գլխու համար ուրիշ ճար մտածեցէք:

Աբրիեօմ փոքր ինչ պահուեցաւ. երբ սկսաւ մութը կոխել՝ Կակոսը յղեց զինեալներու առաջ. նա բլուրի հակառակ կողմ խոյս տալով «Վայ, մեռայ, վայ, մեռայ», գոռաց. զինեալներն ձայնի կողմն հաւաքուեցան անտառի մէջ. իրենց ետեւ գազաթը մնաց դատարկ. հարիւրէ աւելի հրացաններու բերաններ ուղղուած էին այն ճանապարհին, որ Աբրիեօմ պիտի գար, որ մի հարուածով վերջ տան նորա խմբին:

Այս միջոցին իրենց ետեւէն լուեցաւ երեք հրացանի պայթիւն, վեց ատրճանակի ճայթիւն. որ և ամեն բերնէ կը լսուէր «Վայ վուրուղում»

(աւանդ զարնուեցայ): Ի՛նչ պատահեցաւ: Աբրի-
եօմի խումբ քիչուր էին, չէին կարող դէմ առ
դէմ կռուիլ. Կակոսի ձայնով անոնց ուշը յետև
գրաւեց, իսկ ինքը բարձրացաւ ետևի դադաթը,
մի անգամէն կրակեցին ամբողջ խմբին վրայ:
Հրացաններու ու ատրճանակներու մէջ մանր
սէջմա լցուած էր դիտմամբ. սէջման գրեթէ
ամեն մարդու դպաւ. որու որ դպաւ՝ փոքր ինչ
արիւն հոսեցաւ. նա կարծեց թէ գնդակէ զար-
նուած է, այն ևս Աբրիեօմի անվրէպ գնդակէն
ու ընկաւ գետին շուարած: Այսպէս շատեր մո-
լորեցան թէ ինչ պիտի անեն:

Աբրիեօմ զարազուլախը քաշեց, տասնէն
աւելի մարդ սպաննեց, ընկերներն ևս քանի
հոգի գնդակահար արին. մնացողները «Վայ վու-
րուղու՛մ» ասելով փախան: Իսկ Աբրիեօմ՝ դար-
ձաւ Նահապետի մօտ, տեսաւ կը մեռնի, աւե-
տիս տուեց թէ Փիլոսի ընկեր Պօղոս սպանուած է:

Նահապետ փոքր ինչ ժպտաց ու մեռաւ:

Աբրիեօմ Նահապետը տարաւ Տէր Կարա-
պետի գիւղը, թաղել տուեց: Նա յուսահատ դը-
րութեան մէջ ընկաւ, սկսաւ առանձին կեանք
սիրել. ընկերները ճանապարհ դրաւ: Նորա վը-
րան մի տեսակ ցնորք եկաւ. երբեմն զարազու-
լախը կը քաշէր, այս ու այն կողմ հարուած-
ներ կտար, փայտի, քարի, անասունի ևլն: Նոյնը
կանէր քնոյ մէջ. յանկարծ անկողնէ վեր կը
ցաթկէր, զարազուլախը կը մերկացնէր, տան

շուրջը շրջան կը կտտարէր, սիւներու ու գերան-
ներու այնպէս ուժգին հարուած կտար՝ զարա-
զուլախը մի թիղ կը թափանցէր: Առաւօտեան
երբ նա կը տեսնէր գանակի բերանը կտորած
կամ գուլացած՝ կը զարմանար, ինքն իրեն կա-
սէր. «մենէ աղէկներն արած են»:

13.

Այս վիճակի մէջ Աբրիեօմ գնաց տէրայի
տունը. տէրան նորա վրան պահպանիչ ասաց:
Նա չկարողացաւ մնալ, դարձաւ գնաց տունը,
մի գիշեր մնաց ընտանիքի մօտ, առաւօտ շուտ
վեր կացաւ, գնաց Փիլոսի եղած գիւղը: Տեսաւ
ձորի հանդէսին Փիլոս լուծք կը վարէր. իր 6—7
տարեկան Յակոբ որդին ևս մօտը. տեսնելուն՝
կորիւնը կորսնցուցած առիւծի պէս գոռաց.—
Փիլոս, քեզ պատրաստ պահէ, սպաննուելու
ժամը հասած է. Աստուած կամ քեզ կտայ,
կամ ինձ, յետոյ չասեն Յուսէփցիք թէ Աբրի-
եօմ տմարդութիւն արաւ, առանց իմաց տալու
սպաննեց: Աբրիեօմի գոռոցը ձորը թնդացուց.
Փիլոս թոյլ տուեց լուծքը, հրացանը առաւ ու
փախաւ: Աբրիեօմ նորա ետևէն պնդեց ու պո-
ռաց.— Վայ քեզ, տմարդի պոռնկորդի, դու Յու-
սէփցի չես, քո որդին ինչո՞ւ կը ձգես, փախուստ
կտաս. կոց, Յուսէփցոց պիղծ արիւնը մաքրեմ.

չէ հրացան ունիս, քո քաջութիւնը մատնութեան մէջ է միայն. քիչ սպասէ, գլուխդ ենիչէրինե-
րու ոտքի տակ դնեմ:

Այս անարգանքը Փիլոսի արժանապատու-
թեան դպաւ, թէև գիտէր Աբրիեօմ անգութ է,
սակայն իր հրացանաձգութեան վստահ չէր, ինչ-
պէս Աբրիեօմ. այլ դարձաւ փոքրիկ Յակոբի
մօտ, յուսալով որ կը խնայէ, նա մանաւանդ ա-
ւելի լաւ համարեց որդու մօտ մեռնիլ: Աբրի-
եօմ լբաւական մօտեցած էր, ձայն ձգեց.— Փի-
լոս, միտդ բեր Այազման, Նահապետը:

Ես ի՞նչ մեղք ունիմ, Աբրիեօմ, ձայն տուեց
Փիլոս:

— Դու այն մեղքը ունես, որ երկրի վրայ
շատ ապրեցար, քեզ զրկեմ Նահապետի մօտ,
որ Նահապետ դառնայ այստեղ:

Յակոբ փաթաթուած էր Փիլոսին. Աբրիեօմ
առանց գնդակ արձակելու հասաւ, Փիլոսի փորը
մխեց դանակն ու աղիքները դուրս թափեց.
Երկրորդ հարուածին նորա կեանքը վերջացած
էր: Աբրիեօմ Յակոբը առաւ գիրկը, համբուրեց,
ասաց.— Առ, հայրիկիդ հրացանը, գնն, քեզ
արժան է, Փիլոսին սատկեցուցի, որ դու մա-
քուր Յուսէփցի մնաս:

Աբրիեօմի այս արածը աւելի զայրացուց
հասարակութեան. դարձեալ սկսան հնարներ
մտածել, մի կերպ ազատուիլ այդ հրէշէն: Աբ-
րիեօմ ևս իմացաւ, փախաւ Գարա—Տէրէ Խալիլ
բէղի մօտ. մնաց միջոց մը—մի տարի կամ քիչ
մը աւել կամ պակաս. երբեմն գաղտնի գիշերը
կերթար տուն, ընտանիք կը տեսնէր, կը վերա-
դառնար:

Նուբար օղլի Կարապետ անունով մի երի-
տասարդ Շանայէն եկաւ Սև գետ Աբրիեօմի մօտ,
ասաց.— Փիլոսի չափահաս Մարթա անունով աղ-
ջկան դրացի թուրք մօլլա Իսմայիլ սիրահարած
էր, բայց քո երկիւղէն չէր կարող փախցնել.
Իսկ այժմ լսած լինելով քո և Փիլոսի թշնա-
մութիւնը և Փիլոսի սպաննութիւնը, փորձած է
առևանգել ու փախցնել բռնի: Մի օր Մարթան
երբ գերանդիով կաղնուտի մէջ խօտ կը հնձէր՝
մօլլան կը յարձակուի Մարթայի վրայ, երկուսի
մէջ կատաղի կռիւ կսկսի. Մարթան գերանդիով
հարուածներ կտայ մօլլային, կը վիրաւորէ. մօլ-
լան ճարահատեալ կը փախնի, տեսնելով որ աղ-
ջկան մայրն ևս հրացանով օգնութեան կը հաս-
նէր: Աբրիեօմ այս երբ լսեց՝ համբերութիւնը
կտրեցաւ. առաւ Կարապետը իր հետ, երկու
աւուր մէջ հասաւ Փիլոսի գիւղը, ուղղակի գը-

նաց մօլլայի դուռն ու դուրս կանչեց մօլլային։
Կէս գիշերին մօլլան սարսափեցաւ, երբ լսեց
Աբրիեօմի խրոխտ ձայնը. բայց ինչ կարող էր
անել. դուռը պիտի բանար։ Բացաւ։

Աբրիեօմ մօլլային ասաց. — Արի, մի անդ
պիտի գնանք։

Մօլլան մի սպիտակ ներքնավարդիքով ու
շապիկով ընկաւ Աբրիեօմի առաջ. միջոց մը գը-
նալէն յետոյ ուղղուեցան դէպի Փիլոսի տունը.
մօլլան գիտէր, որ Աբրիեօմէն բան հարցնել,
գործի եղելութիւնը իմանալ չէր լինիր. այլ ինքն
իրեն կը մտածէր, այս ընթացքին մէջ կամ մահ
կայ, կամ բարիք. մի կողմէն կը մտածէր որ Փի-
լոսի աղջիկն իր հետ պիտի պսակէ, վասն զի
նորա տան հետ թշնամի է. միւս կողմէն ևս կը
մտածէր՝ մինչև հիմայ ասկէ բարիք մը տեսնուած
չէ, բացի աւարառութենէ և մարդասպանու-
թենէ. հետևաբար ինձ մահ կսպառնայ։

Աբրիեօմ այլ և այլ տներէ բերել տուած
էր իր նախկին ընկերներէն չորս հոգի. ուղղակի
գնացին, Փիլոսի դուռը բաղխեցին. Աբրիեօմ
ձայն տուեց որ դուռը բանան։ Տանեցիներն ահ
ու սարսափի մէջ ընկան, երբ լսեցին Աբրիեօմի
խրոխտ ու դաժան ձայնը, ամեն մէկը մի ան-
կիւն պլեցան. Մարթան մառանը փախաւ, իսկ
Փիլոսի կինն առ ահի դուռը բացաւ երկիւղ կը-
րելով հանդերձ թէ զիրենք ևս պիտի մորթէ։

Աբրիեօմ ահուելի դէմքով մտաւ ներս. երբ

բուրակի մէջ տեսաւ փուռէն նոր քաշուած ու
կուկուրուած կրակը, հանդիստ շունչ մը քաշեց.
գնաց, նստաւ կրակի առաջ, մազոտ կուրծքը
դէմ տուեց կրակին ու շփեց։ «Օ՛խ» արաւ ու
սկսաւ քերել։ Փիլոսի կինը գնաց, ձեռքը համ-
բուրեց. — «Ապրիս, խնդաս», ասաց Աբրիեօմ.
Փիլոսի կինը զգաց, որ Աբրիեօմէն այս անգամ
վտանգ չկայ, վասն զի «ապրիս, խնդաս» ասած
էր ըստ սովորութեան. բայց որչափ ևս վտանգ
չլինէր՝ նորա ներկայութիւնը ամեն ուրեք վը-
տանգաւոր համարուած էր։ Աբրիեօմ կանչեց
Մարթային. Մարթան դողդողալով եկաւ երբ
տեսաւ մօլլան՝ այլադունեցաւ. — Երկիւղ մի կը-
րեր, բան չկայ, ասաց Աբրիեօմ։ Մարթան Աբ-
րիեօմի ձեռքը համբուրեց. Աբրիեօմ նորա ևս
«ապրիս, խնդաս» ասաց. ապա հարցուց. — Մար-
թա, Յուսէփցիի կաթը քեզ հալալ լինի, մօտ
արի, առանց երկիւղի արդարն ասա. ինչ անցք
անցած է այս մօլլային ու քու մէջ։ Մարթան
ամաչեց, բայց երկիւղէն ամեն ինչ պատմեց.
Աբրիեօմ մօլլային հրամայեց, որ կրակի մօտ
ճալապատիկ նստի։ Նա նստաւ։ Աբրիեօմ զա-
րազուլախը մերկացուց, սպառնացաւ, որ մերկ
ոտները կրակի մէջ պարզէ։ Նա պարզեց, բայց
ոտները այրեցաւ, յետ քաշեց. յետ քաշելուն՝
մի դանակի հարուած տուեց, ոտները արիւնա-
թաթախ կրակի մէջ պարզեց, ապա յետ քա-
շեց. Աբրիեօմ այս անգամ մօլլայի բամբակէ

չինած զալուխ կոչուած գլխարկի մէջ կրակ լեցուց, մօլլայի գլուխը անցուց. մօլլան երկու կրակի ու սրի մէջ խելակորոյս գողաց. բայց Աբրիեօմի զարաղուլախի հարուածներու տակ պարտաւորուած էր կրակի մէջ պարզել ու ակամայ յետ քաշել: Մօլլան այժմ կիսահոգի է, մորթուած հաւի պէս կը թփրտայ:

Աբրիեօմ կանչեց իր տղոց, ասաց.— Տարէք այս շունը իր տունը, այստեղ թող չսատկի, պղծուի Յուսէփիցիի տունը: Մօլլային ևս ասաց.— Դու գնան, քո ցեղին կտակ արան, ասա՛ թէ Աբրիեօմ Փիլոսին կսպաննէ, բայց իր ցեղի պատիւը իր գլխէն վեր կը բռնէ. եթէ չասացիր՝ կգամ ձեր օրօրոցի երեխան ևս կը մորթեմ:

Մօլլան շալակեցին, ասբին. նա Աբրիեօմի ասածին պէս արաւ:

Աբրիեօմ Մարթան կանչեց, նորա ճակատը համբուրեց, ասաց.— Մարթան, քեզ անուշ լինի Յուսէփոց կաթը, քո ծծած ծիծը օրհնուի. դու վստահ կաց, երկիւղ մի կրեր քանի ես կեանք ունի՛մ այլ ևս այս տան պատուոյն արատ բերող չլինիր. այնպէս համարեցէք թէ Փիլոս երբէք ծնած չէ, նա մեռնելու մարդ էր՝ մեռաւ:

Աբրիեօմ կանգնեցաւ, գնաց Յակօբի երեսները քնած տեղը համբուրեց.— «Մնաք բարեաւ» ասաց ու մեկնեցաւ:

Նոյն օրը Աբրիեօմ տէրային հիւր եղաւ, այնտեղէն գնաց Սիւրմենէ Խալիլ բէղի մօտ:

Վեց ամիս թէ Խալիլի և թէ նորա եղբօր մօտ մնաց. նոքա շատ լաւ պահեցին: Տարին որ անցաւ, նա դարձաւ իր տուն. գիշերները տուն կգար, իսկ ցերեկներն շրջակայ անտառներու մէջ կը բնակէր:

15.

Շաթր օղլին լսեց որ Աբրիեօմ Սիւրմենէն Եօմուրա դաւառը անցած է, լուր ղրկեց նորա որ իր մօտ գայ, վասն զի պատերազմ՝ հրատարակած է Խալիլի դէմ. սկսած էր պատերազմող կտրիճներ հաւաքել: Աբրիեօմ Խալիլէն շատ բաւարիքներ տեսած էր, չյօժարեցաւ գնալ: Մնաց ժամանակ մը Շաթր օղլին հաշտութիւն կայացնելու լուր տարածեց հասարակութեան մէջ. այդ լուրը հասաւ Աբրիեօմին որ իրեն ևս հաճելի էր, ուրախացաւ:

Վերջնականապէս դեռ հաշտութիւն կայացուցած չէին. երկրորդ անգամ ևս լուր յղեց Աբրիեօմին թէ՛ «Խալիլի հետ հաշտութիւն կայացնելու համար քաջ մարդոց խորհրդին պէտք ունինք. ինչպէս ուրիշները կգան, դու ևս շտապէ՛ դալ, թերևս, Աբրիեօմ, քու ներկայութեամբ աւելի պատուաւոր պայմաններ կսպուի Խալիլի հետ, քանի որ քու բարեկամն է:

Աբրիեօմ այս անգամ մեծ նշանակութիւն

տուեց իրեն. հպարտ, հպարտ զինուեցաւ, ան-
վախ, արձակ ու համարձակ անցաւ գիւղերու
միջով. որովհետեւ այժմ Շաթր օղլիի հաւասար
կը ճանաչէր զինք. նա առանց իրեն ներկայու-
թեան չէր կացող հաշտութիւն կայացնելու: Նա
գիտէր որ Շաթր օղլին սուտ չասեր. ինչո՞ւ որ
մի անգամ ենիչէրիներ երբ զինք պիտի կալա-
նաւորէին. այս Շաթր օղլին էր զինքը զգուշա-
ցնողը և ազատողը. թէև գիտեր Այազմայի
դէպքը՝ սակայն այդ ևս կը յիշէր «մի օր պէտք
կգամ» ասածը:

Աբրիեօմ ուղղուեցաւ պալատը, երբ դռ-
նէն ներս մտաւ՝ աջ կողմի վրայ տեսաւ Շաթր
օղլու արաբ ձիապանը, որ ձի մը կը թիմարէր.
ասաց.—Արաբ, այդ ինչ է կանես:

—Աբրիեօմ, մինակ ձի թիմարել չէ, այլ շատ
բան գիտեմ, ասաց արաբը:

Աբրիեօմ առանց արաբի խորհրդաւոր խօս-
քերու վրայ ուշ դարձնելու, գնացքը շարունա-
կեց. սանդուխներէն վեր բարձրացաւ, մտաւ
գահլիճը, բարև տուեց Շաթր օղլուն, յետ յետ
գնաց որ իր համար պատրաստուած աթոռի մը
վրայ նստի. բայց շարժուն տախտակի մը ծայրը,
որ ոտներու տակ ընկածին պէս ցած գնաց, ըն-
կաւ աջ ու ձախ գամուած երկու տախտակնե-
րու մէջ: Թագուստ մտած մարդիկ վրայ հասան
որ բռնեն, կապեն. սակայն Աբրիեօմ յանկարծ
երկու ատրճանակները կրակեց. որոց մէկուն

գնդակը շեղեցաւ, իսկ միւսը երկու մարդ սպան-
նեց: Աբրիեօմ՝ ամբողջ մարմնով կախուած էր
տախտակամածի մէջ, միայն գլուխն ու բազուկ-
ները դուրս մնացած էին:

Մի հնար գտաւ, զարազուլախը քաշեց և
թոյլ չտուեց, որ մարդ իրեն մօտենայ. իսկ թուր-
քեր երկար ձողերով սկսան գլխուն ու բազուկ-
ներուն հարուած տալ: Աբրիեօմի ճարը կտրած՝
զարազուլախը ձգեց, հարուած տուողին սպաննեց:

Աբրիեօմը բռնեցին, ձեռները կապեցին,
սկսեցին հարուած տալ. այնպէս որ արիւնը աղ-
բիւրի պէս կը հոսէր ու աչքերու մէջ կը լեցուէր.
Նա այլ ևս չէր տեսնէր:

Կայծակի արագութեամբ այս լուրը ամեն
կողմ տացածուեցաւ. հայ, յոյն և թուրք ձի
նստան, շտապեցին տեսնել այդ հրաշքը. շատեր
ևս հետիոտն շտապեցին հասնել հանդէսին, որ
իրենց համար հաւատալի չէր թուեր:

Այդտեղ խալիլի դէմ պատերազմի պատ-
րուակաւ հաւաքուած 300 զինեալ առին Աբրի-
եօմը իրենց մէջ, ընկան ճանապարհ Տրապիզոն
տանելու համար: Աբրիեօմ աներկիւղ կը գնար.
զինքը շրջապատող զինելոց տմարդութիւնը մի
առ մի կը թուէր, նոյնպէս Շաթր օղլու կնամար-
դութիւնը:—Գուք, կասէր, 300 հոգի էք, իսկ ես
մի մարդ. դուք զինեալ, իսկ ես անզէն. զիս ար-
ձակեցէք, տեսնեմ ձեր քաջութիւնը ո՞ւր կը

մնայ, կիններն ևս ձեր արածը կանեն. ամօթ ձեզ և ձեր շուն Շաթր օղլուն:

—Շատ մի խօսիր, շուն կեավուր. Շաթր օղլին մեզ կը հետևի, կուզես կտորներդ շան ու գայլի բաժինն անենք, ասաց ձիաւորներէն մին. մի ուրիշն ևս խիստ յիշոցներ տուեց:

—Բէզը զիս կը ճանաչէ. տեսած է զիս և իմ արած գործերը պատերազմի մէջ, իսկ նա շան չափ ևս հաւատարմութիւն չունի:

—Հարուածեցէք կեավուրի գլխին, գոռաց Շաթր օղլին:

—Բէզ, գոռաց Աբրիեօմ, յիշէ Այազման. այն օրը քու հոգին իմ ձեռքն էր, քու քաջութիւնը ո՛ւր էր այն օրը. խափելով կնոջ մօտ մարդ բռնելը քաջութիւն չէ, այլ պիղծ կնամարդութիւն:

Աբրիեօմ իր խօսքերը գեռ չէր աւարտած՝ փայտի ու բրի հարուածներ տուին գլխին. փայտերն արիւնլուայ եղան:

—Այդ արիւնօտ փայտերը տարէք, խանու մին պէտք կգայ, ասաց:

Շաթր օղլին սոյն վերջին խօսքը չկարողացաւ տանիլ. հրաման արձակեց՝ 80 հրացան միանուազ արձակեցին Աբրիեօմի վրան: Աբրիեօմի իրանը մազի պէս ծակ ծակ եղաւ, բայց յանկարծ չընկաւ, կտսեն ականատեսներ, այլ իր հայհոյութիւնը աւելի խիստ կը շարունակէր՝ մինչև դահիճ մի հասաւ, զինք գլխատեց:

Կարգ մի հայեր, որք Աբրիեօմի բռնուելուն ուրախացած էին, ամբօխին հետևեցան. այդ ականատեսներէն այժմ մնացողները կը պատմեն թէ Աբրիեօմի գլուխը իրանէն բաժանուելէ մինչև կէս ժամ այս-այն կողմ կը ցաթքէր, կակաղելով կը հայհոյէր:

Աբրիեօմի գլուխը տարին Տրապիզոն, ցոյց տուին փաշային. փաշան հրամայեց ձգեն արտաքնոց:

Մարմինը արդէն հայեր տարած, առանց կարգ կատարելու, եկեղեցիէն հեռու, անառուակի մը մէջ թաղած էին:

Աբրիեօմի քոյրն, որ այս փողերը գրողը տեսած է Զեֆանոզ գիւղի մէջ, եղբօր գլուխը արտաքնոցէն կը հանէ, կը բերէ Սարայներու եկեղեցու մօտ, որ թաղէ մարմնոյ մօտ, սակայն ցոյց չեն տար թաղուած վայրը. նա անճարացած մի ուրիշ տեղ կը թաղէ եկեղեցիէն հեռի:

Այսօր շատ մը ծերունիք ցոյց կտան իրարմէ հեռու—գլխու ու մարմնոյ հորուած վայրերը:

Շատ շատեր անէծք կը կարդան նորա յիշատակին. իսկ այժմ կան Յուսէփցիք նորա 1—2 բարեմասնութիւններով կը պարծենան, մանաւանդ նորա քաջութեան համար:

Ընթերցողն ևս իր դատողութիւնը կանէ:

ԾԱՏՈՒՐ ՕՂԼԻ ԱԿՈՒՐ

1860—65 թուականներուն Մալա գիւղը եղած է մի այլ աւազակ Ծատուր օղլի Ակօբ, որ Աբրիեօմի պէս աներկիւղ ու քաջ էր և մեծ անուն ու հռչակ տարածած էր ամբողջ նահանգին մէջ. սա Աբրիեօմի պէս անտեղի մարդ չէր սպաններ. ընդհանրապէս տաճկի բռնութեան դէմ լարուած էր. նա մանաւանդ լարուած էր տաճիկ աւազակներու դէմ: Տաճիկ աւազակաց մի խումբ շարունակ կը նեղէին, կը կողոպտէին զՄալացիս: Ակօբ զինեցաւ, այդ աւազակներու մի քանին սպաննեց, մնացածները փախան-կորան. Ակօբի երկիւղէն իրենց գիւղերէն անգամ հեռացան: Մի խօսքով նա պահապան հրեշտակ էր Մալայի: Նորա օրով ոչ մի յափշտակութիւն, դողութիւն չեղաւ, կասեն: Նորա սարսափը չափազանց էր: Պատմեմ տեսածս:

Նոր կիւրակէին Ամենափրկչի վանքը հաւարուած էին քաղաքէն, շրջակայ գիւղերէն հայ, յոյն, տաճիկ և օտարազգիք, ժօտ 10,000 հոգի, 2—3 օր զուարճանալու և եկեղեցական հանգիսին ներկայ գտնուելու համար: Ամեն կողմ

վրաններ պարզուած էր, բազմաթիւ առևտրականներ զբազուած էին իրենց գործով: Բազմութիւնը խմբուր բաժանուած՝ պար կը խաղային, կածէին, կը դօտեմարտէին, կուտէին, կը խըմէին, կարբենային, իսկ ոստիկանապետ հազարապետն ևս ամեն կողմ կը հսկէր անկարգութեան առաջը առնելու համար: Այս միջոցին յանկարծ լուր տարածուեցաւ թէ՛ Ծատուր օղլին եկաւ: Վանքի շուրջը պատած ոգևորութիւնը մի ակնթարթի մէջ դադարեցաւ, ամենու վրայ սարսափ տիրեց. աւելի նորա համար, որ ամբողջ ժողովուրդը երկիւղ կը կրէր թէ մի գուցէ ոստիկանապետի հետ ընդհարուի:

Ոստիկանապետն խելօք էր, ձայն ձուն չհասնեց. Ակօբ զինուած ման եկաւ ամբողջ ուխտաւորներու մէջ: Ինքը ծիծաղերես ու համակրելի և աշխոյժ մէկն էր:

Մալացիք, ինչպէս ամեն հայ գիւղացիք ընտանեկան պատուոյ նախանձախնդիր են, բառի բուն նշանակութեամբ նախանձամօլ:

Ակօբի մեծ յանցանքը այն էր, որ նա մի հարս սիրած էր. այդ խնդիրը երբ պարզուեցաւ՝ ամբողջ գիւղացիք դրդուեցան նորա դէմ: մի գիշեր անտառի մը մէջ ի պահ մտան, երբ նա կը վերադառնար գիւղ. յանկարծ բռնեցին, կապեցին, շուրջը շոր ցախերով պատեցին, վառեցին:

Քանի-քանի անգամ տեսած եմ Ակօբի

հայրը, որ արտասուելով Տրապիզոնի փողոցները կը շրջէր, կառավարութեան ու առաջնորդին գանգատագրեր կտար, որպէս զի պատժեն չարագործը:

Դուք տեսնէիք այդ քսամներէ անցքի սրբատաճմիկ նկարագրութիւնը, որ հայրը կանէր, պիտի քսամներէր. ամսո՞ս որ չեմ կարողացած գրի առնել:

Անճիպ գրուածներս, որ մեծ մասամբ պատաս եմ. լոյս հանելու համար օգնող ձեռներու կը կարօտիմ:

1. Բառեր.— Ժողովրդական բառեր, զանազան բարբառներով գրի առնուած, մօտաւորապէս 4000 բառ:

2. Գուրան.— Գրի առնուած Բագրեանդայ իսկական բարբառով մանրամասն նկարագրուած Բագրեանդայ հայ Ժողովրդեան երկրագործական կեանքը, գոմէշներու պահպանումը, վար ու ցանքը, հունձն ու կալը, աղունը ու բնաղունը ևլն. ամեն սովորութիւններով:

3. Տրապիզոնի հայ գիւղացոց չաբառ կեանք.— Մանրամասն նկարագրուած է գիւղացոց տունը, մարգը, կորուպը, ցանքերու տեսակները, կանաչեղէն մնուցանելը, արտի ու լազուտի պատրաստութիւնը, կաղնուտը, այլ և այլ մրգեղէնի ծառները, անտառային բոյսերը, կանեփի ու քթանի պատրաստութիւնը, այլ և այլ ապրուստի եղակները, տան կաճ կարասիները, մեծին ու փոքրին յաակացուած ամեն աշխատանք մանրամասն նկարագրուած:

4. Առակներ.— Ժողովրդական իմաստալից առակներ, զորս ընտրովի հաւաքուած են այլ և այլ բարբառներով, փոքր մասամբ ևս զբախան բարբառով և բաժանուած քանի մասերու.— 1. Իմաստուններ, 2. Հնարագէտներ, 3. Բարեպաշտներ, 4. Միամիտներ, 5. Սխալ ըմբռնում. 6. Երախայական ասելուկներ:

ներ, 7. Խարդախներ, 8. Յիմարներ, 9. Առասպելներ:

5. Կենդանական վեպեր.—Ժողովրդական առակներ են, այլ և այլ՝ նաև գրական բարբառով գրուած զանազան կենդանիներն օրինակ բռնելով:

6. Աւանդավեպեր.—Ժողովրդական վեպեր (լեգենդաներ) են բարոյականի վրայ հիմնուած:

7. Զրոյցներ.—Զրոյցները (անեկդոտ) այլ և այլ գաւառներէ հաւաքուած է գրական ու զանազան բարբառներով. մանր առակներ են, մօտաւորապէս հազար հատ:

8. Մտոյ հարսանիք.—Մշոյ բարբառով գրուած, իրենց կօսած բազմաթիւ առածներով համեմուած, մանրամասն նկարագրուած հարսանիքի մէջ գործածուած ամեն ձև ու զրոյց:

9. Արժկի Առնկոյս գիւղի հարսանիք.—Որ համառօտ նկարագրուած է:

10. Բարբառային հարսանիք.—Վեպական ձևով, ամեն նովիւթիւններով ու երգերով ընդարձակ նկարագրուած:

11. Անտագ.—Մակուայ և Արտազու ընական և գաւառական բաժանութները, լեռները, ջրերը, ճանապարհները, մեծ և փոքր դաշտագետիկները, լեռնաշղթաները, տեսարանները, Ս. Թադէոս առաքեալի շրջականները ևլն. մանրամասն նկարագրուած. երկրի տէր խաներու ու ժողովրդեան կեանքը հարեանցի գրի առնուած. նաև Թադէոս առաքեալի վանքի 65 ձեռագիրներու յիշատակարանները մանրամասն գրուած ևլն. ևլն. նոյնպէս ուխտավայրերը:

12. Խաղեր.— Երեխայական, պատանեկան ու աղջկանց խաղեր իրենց ամեն ձևերով, շարժումներով ու զրոյցներով մանրամասն նկարագրուած մօտաւորապէս 40 խաղ:

13. Տօներ.—Մննդեան, Տէրնտես, Կաղանդ կամ Նոր տարի, Շուտ, Մեծ պաս, Ծաղկազարդ, Համբարձում, Վարդավառ ևլն. ևլն. բազմաթիւ հեթանոսական աւանդութիւններով ու սովորութիւններով նկարագրուած:

14. Հաւասալիք.— Մնօտիապաշտական բազմաթիւ սովորութիւններ, աւանդութիւններ, հաւատալիք:

15. Հեփաթներ.—Քանի հատ զանազան բարբառներով և մի հատ Շէհրի ու Մէհրի թուրքերէնէ թարգմանուած իր երգերով:

16. Աւուղական երգեր.—Հայերէն զանազան աշուղներէն երգուած զանազան նիւթերու վրայ:

17. Աւուղական երգեր.—Թուրքերէն, հայ աշուղներէ երգուած:

Ս. ՀԱՅԿՈՒՆՈՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՆՆԵՐԸ 1)

	Բ. Կ.
1. Բագրեւանդ կամ Զրաբաթի գաւառ . . .	1 50
2. Էմիւնեան ազգ. ժողովածու, Բ. հատոր, վէ- պեր ու հէքիաթներ այլ և այլ բարբառ- ներով	1 25
3. Նոյնը Գ. հատոր վէպեր և հէքիաթներ այլ և այլ բարբառներով	1 25
4. Նոյնը Ե. հատոր, հայ-քրդական վէպեր, ձայնադրեալ քրդական եղանակներով . . .	1 50
5. Թագաւոր Լուսիկ եւ Սեհե հովիկ, զրական բարբառով	— 25
6. Հուրուրիկ եւ Սամել հովիկ, Չարսանձաղի բարբառով	— 10
7. Մօֆոս, Չարսանձաղի բարբառով	— 25
8. Շիրին շահ եւ Բարակ շահ, Մոկաց բար- բառով	— 10
9. Յուսեփցի ազգաստիւմ եւ սարօրինակ աւա- զակ Աբրիեօմ	— 20

Մամլոյ սակ է

10. Էմիւնեան ազգ. ժողովածու, 2. հատոր. այլ և այլ բարբառներով երգեր. Ս. բաժանում — Կրօնական, 2. Հարսանեաց, 3. Գովասա- նական և սիրահարական, 4. Վիճակ գովե-	
---	--

1) Սոյն գրքերը կը գտնուին ի Վազարշապատ հեղի
նակի մօտ եւ ի Տփլիս Գուտտեմբերգ գրավաճառանոցը

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0349836

լու և վիճակ հանելու, 5. Օրօրոցի երգեր,
 6. Պարի երգեր, 7. Գուլթանի, սայլի և
 հունձրի երգեր, 8. Չաւեշտական երգեր:
 Բ. Բաժանում—1. Առածներ, 2. Առած-
 ներ, 3. Հանելուկներ, 4. Անէծքներ, 5.
 Օրհնանքներ, 6. Մածկաբանութիւններ,
 7. Շուտ ատելուկներ, 8. Քրդական ա-
 ռածներ, 9. Եզակներու սովորութիւն-
 ներ: Յաւելուած—Խլաթեցոց հարսանիքը:

